

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Katedra za muzeologiju i upravljanje baštinom

Diplomski rad

DJEČJE LIKOVNE RADIONICE KAO OBLIK KOMUNIKACIJE
BAŠTINSKIH USTANOVA

Mirta Margetić

Mentorica: prof. dr. sc. Žarka Vujić, red. prof.

ZAGREB, 2017.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Katedra za muzeologiju i upravljanje baštinom

Diplomski studij

DJEČJE LIKOVNE RADIONICE KAO OBLIK KOMUNIKACIJE BAŠTINSKIH USTANOVA

Children's art workshops as a form of communication of heritage institutions

Mirta Margetić

SAŽETAK

Darovitost je skup iznadprosječnih ljudskih osobina, koju je kod djece iznimno važno prepoznati, potaknuti i usmjeriti. Kreativnost je jedna od osobina darovitosti koja se prepoznaje kod likovno nadarenog djeteta, čija se potreba za kreativnim izražavanjem razvija u ranoj životnoj dobi. Školski kurikulum likovno nadarenom djetetu u potpunosti ne nudi potrebnu edukaciju, pa izvanškolski programi baštinskih institucija sudjeluju u poticanju i obogaćivanju takve nadarenosti. Likovno izražavanje darovitih pojedinaca potrebno je njegovati i usmjeravati od rane životne dobi, a od presudnog je značaja kompetentna edukacija s ciljem razvoja talenta, kako bi se darovito dijete kasnije u životu ostvarilo. Radionice se ističu kao neke od najznačajnijih oblika muzejske komunikacije. Na primjeru Gradskog muzeja Bjelovar nudi se uvid u ulogu muzeja kao obrazovne institucije koja je putem dječjih radionica uspostavila komunikaciju i odnos s korisnicima. Dječja likovna radionica koja se u Muzeju održavala tijekom ljetnih praznika 2016. godine, rezultirala je izložbom dječjih likovnih radova, čime je javnosti predstavljena dječja interpretacija muzejskog fundusa i njihov odnos prema kulturnoj baštini.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži 74 stranice i 74 slikovna priloga. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *darovitost, likovne radionice, likovni odgoj, muzejska edukacija, muzejske izložbe.*

Mentorica: dr. sc. Žarka Vujić, red. prof.

Ocjenjivači: _____

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Darovitost kod djece	3
2.1. Definicije darovitosti	4
2.2. Istraživanja darovitog ponašanja i prepoznavanje darovitosti	7
2.3. Kreativnost i specifična sposobnost: likovnost	10
3. Likovna nastava u osnovnim školama i gimnazijama	17
3.1. Istraživanje provedeno u školama u Bjelovaru (2013.)	18
3.1.1. Rezultati istraživanja	19
4. Radionice kao oblik neformalnog učenja u muzejima	24
5. Radionice održane u Gradskom muzeju Bjelovar	29
5.1. Gradski muzej Bjelovar: osnutak i arhitektura	29
5.2. Dječje radionice u Gradskom muzeju Bjelovar (2015.)	32
6. <i>Likovne radionice</i> u Gradskom muzeju Bjelovar (2016.)	36
6.1. Evaluacija radionice	44
6.1.1. Rezultati evaluacije	44
6.1.2. Primjer anketnog upitnika	49
6.2. Izložba dječjih radova s <i>Likovnih radionica</i>	51
7. Slikovni prilozi	55
8. Zaključak	64
Literatura	66
Internetski izvori	72
Summary	74

1. Uvod

Poticanje kreativnog i kritičkog mišljenja od najranije dobi treba biti prioritet svake obrazovne institucije. Kreativnost je posebno istaknuta osobina darovite djece kojima je u obrazovanju potrebno obogatiti procese učenja. Škole odnedavno, unatoč svojim konvencionalnim i tradicionalnim nastavnim programima, sudjeluju u takvom poticaju, a baštinske i edukacijske ustanove poput muzeja ili knjižnica sudjeluju kao njihova nadopuna. Darovitost kod djece predmet je raznih istraživanja, a u Hrvatskoj se, iako nedovoljno konkurentno u odnosu na Zapad, počelo posvećivati više pozornosti potencijalno darovitim pojedincima čiju je darovitost bitno prepoznati, potaknuti i usmjeriti. Darovito dijete ima potencijal za dugoročno kreativno stvaranje i ostvarivanje kako osobnih ciljeva, tako i onih relevantnih za njegovu okolinu.

U školskom kurikulumu predmeti koji koreliraju s umjetnošću, poput likovnog odgoja i kulture, kvantitativno nisu zastupljeni na način da ostvare očekivanja i potrebe svih učenika te su prilagođeni prosjeku. Učenici zainteresirani za likovno izražavanje moraju se dodatno obrazovati izvan škola te teže nailaze na pristupačne izvanškolske programe, posebice u manjim sredinama. Uloga muzeja tada je bitna zbog svojih edukativnih programa, interdisciplinarnog pristupa te nekonvencionalnog načina učenja kojemu djeca slobodnije pristupaju. Kao oblik komunikacije prema mlađoj publici, muzeji najčešće koriste kreativne radionice. Suvremeni muzej obrazovna je institucija koja svojim programima ulaže u mladu populaciju kako bi ona kasnije u zrelosti znala vrednovati kulturnu baštinu i lokalni identitet te svojim postupcima osiguravala njihov opstanak.

Ovaj rad bavi se radionicama kao neformalnim izvanškolskim oblikom učenja u muzejima, koji korelira s likovnim odgojem i likovnom kulturom. Muzeji sudjeluju u poticanju razvoja vještina, znanja i vrijednosti te se posebno nastoje fokusirati na mlađe generacije. Od različitih načina komunikacije koji muzej kao institucija koristi, radionice su ključne u muzejskom odgoju i edukaciji djece. Likovne radionice dodatno doprinose razumijevanju i vrednovanju likovnosti kod djece, te razvoju njihova kreativnog, vizualnog i likovnog mišljenja i izražavanja.

Nakon sažetog uvoda, drugo poglavlje nudi širi uvid u darovitosti kod djece te načine njegovog prepoznavanja. Darovitim pojedincima tradicionalni školski programi nisu dovoljni te im je potrebna alternativna edukacija kakvu nude muzejski programi koji potiču razvoj dječje kreativnosti. Darovitost kod djece moguće je prepoznati od rane dobi. U osnovnim školama su za identifikaciju potencijalne darovitosti zadužena stručna tijela. Zabrinjavajuća je činjenica kako brojimo više predškolske potencijalno darovite djece, nego one koja izlaze iz osnovnih škola, što upućuje na manjkavosti u obrazovnom sustavu.

U trećem poglavlju nudi se uvid u školski program likovnog odgoja, odnosno likovne kulture u osnovnim školama i gimnazijama u Hrvatskoj. Na primjeru grada Bjelovara predstavljen je manjak izvanškolskih likovnih programa ili edukacija. Komparacija izvanškolskih programa čiji je cilj unaprjeđenje likovnog izražavanja, s glazbenim ili sportskim aktivnostima, predstavljena je istraživanjem provedenim 2013. godine.

Četvrto poglavlje nudi uvid u radioničko učenje u muzejima. Muzeji svojim kreativnim radionicama sudjeluju kao nadopuna školskom programu. Radioniko učenje razlikuje se od konvencionalnog u školama, te se temelji na aktivnom i iskustvenom učenju, razvija kreativnost, kritičko mišljenje, interaktivno je i interdisciplinarno te doprinosi razvoju djetetova samopouzdanja.

U petom poglavlju je na primjeru Gradskog muzeja Bjelovar predstavljen način radioničke komunikacije s korisnicima. Navode se i ukratko opisuju dječje radionice *Mala škola etnologije* i *Mala škola antropologije*, održane tijekom ljetnih školskih praznika 2015. godine.

U šestom poglavlju predstavljen je projekt Gradskog muzeja Bjelovar, *Likovne radionice*, održan tijekom srpnja i kolovoza 2016. godine. Radionice su pod stručnim vodstvom okupile više desetaka zainteresiranih osnovnoškolaca i srednjoškolaca. Djeca su na temelju tekuće izložbe *Od utvrde do grada: 260 godina Bjelovara* te ostalog muzejskog fundusa likovno interpretirala muzejske predmete. Krajem radionica, 28-ero djece sudjelovalo je u evaluaciji radionica čiji su rezultati potvrdili uspješnost radionica. Poglavlje se zaključuje uvidom u izložbu dječjih likovnih radova s *Likovnih radionica* u bjelovarskom Muzeju. Na izložbi je bilo izloženo oko 300 radova 44-ero djece, načinjenih u različitim likovnim tehnikama. Projekt koji je Gradski muzej Bjelovar ponudio djeci svakako je pozitivno utjecao i na njihovo pozitivno poimanje muzeja kao institucije.

2. Darovitost kod djece

Primjeren odnos prema darovitim i naprednim članovima društva uvelike ovisi o budućnosti i napretku toga društva. Zadatak je odgojnih i obrazovnih ustanova prepoznati darovito dijete i usmjeravati ga k aktivnostima i programima posebno prilagođenima za takve pojedince kako bi ono bilo u mogućnosti razviti svoj potencijal te se osobno ostvariti.

Tradicionalno se darovitu djecu percipiralo kao onu kojoj nije potrebna dodatna stručna pomoć, upravo zbog njihovih razvijenih vještina i sposobnosti. U populaciji su ljudske sposobnosti raspoređene po „Gausovoj krivulji, odnosno po zvonastoj krivulji normalne distribucije“ koja podrazumijeva najveći postotak populacije s normalnim razvijenim sposobnostima koje se ne ističu u prosjeku, dok je manji broj onih pojedinaca s posebnim potrebama.¹ Danas je prepoznat potencijal darovitog djeteta, koji je između ostalog, i od nacionalnog značaja. Nacionalni resursi država poput Velike Britanije, Nizozemske ili Austrije ulažu u obrazovanje i poticanje razvoja darovite djece putem programa sastavljenih posebno za njih.² U Hrvatskoj je način rada s darovitim učenicima definiran 1991. godine *Pravilnikom o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju darovitih učenika*, te je tada i formalno aktualiziran.³ U praksi se pokazalo kako su, u odnosu na prijašnji odnos prema darovitima, vidljive promjene, no zbog različitih faktora ili nepostojanja jasno definiranih ciljeva i metoda, Pravilnik se u potpunosti ne provodi. Godine 2014. otvorena je javna rasprava o *Nacrtu prijedloga Pravilnika o načinu uočavanja, školovanja, praćenja i poticanja darovitih učenika u osnovnoj i srednjoj školi te uvjetima i postupcima pod kojima učenik može završiti školu u kraćem vremenu od propisanog*, na poticaj Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta.⁴ No, isto Ministarstvo još nije

¹ Miroslav Huzjak, *Darovitost, talent i kreativnost u odgojnom procesu*, u: *Odgojne znanosti* 8 (1), 2006., str. 289–300. <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/darovitost.htm> (pristupljeno 30. siječnja 2017.).

² Usp. Mirela Marinić, Anton Kovačević, *Darovitost – dar ili teret*, u: *Zbornik radova: Prema kvalitetnoj školi, 5. dani osnovne škole Splitsko-dalmatinske županije, znanstveno-stručni skup s međunarodnom suradnjom, 16. – 18. studenog 2006.*, (ur.) Hicela Ivon, Split: Hrvatski pedagoško-književni zbor, Ogranak Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu; Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Odjel za metodiku nastave hrvatskog jezika, govornoga i pismenog izražavanja, književnosti i medijske kulture, 2006., str. 89–103 (97).

³ Usp. Danica Vrgoč, *Daroviti učenici u odgojno-obrazovnom sustavu*, u: *Sabor pedagoga Hrvatske: Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvitku hrvatskog društva*, Zbornik radova Sabora pedagoga Hrvatske, (ur.) Hrvoje Vrgoč, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 2003., str. 188–193 (188).

⁴ Usp. *Otvorena javna rasprava o Nacrtu prijedloga Pravilnika o načinu uočavanja, školovanja, praćenja i poticanja darovitih učenika u osnovnoj i srednjoj školi te uvjetima i postupcima pod kojima učenik može završiti*

poduzelo sljedeće korake pa niti Nacrt, niti Pravilnik nisu zaživjeli, za razliku od *Pravilnika o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama*.⁵ U školama stručni suradnici povode procese prepoznavanja i identifikacije potencijano darovite djece te ih u suradnji s njihovim učiteljima i nastavnicima usmjeravaju prema kvalitetnim programima uz pomoć kojih se daroviti pojedinci uspijevaju profilirati.⁶

2.1. Definicije darovitosti

Najopćenitija radna definicija darovitosti prema Miri Čudini-Obradović (1991.) podrazumijeva darovitost kao „neobičnost, iznimnost ponašanja koja se ogleda u kvalitetnijem, boljem, značajnijem rezultatu ili produktu nego što ga postižu ostali pojedinci sa sličnim karakteristikama“.⁷ Autorica navodi kako su darovita djeca „ona koja imaju natprosječne sposobnosti i koja su izuzetno uspješna u jednom ili više područja: općim intelektualnim sposobnostima, specifičnim akademskim vještinama, kreativnom ili produktivnom mišljenju, sposobnosti rukovođenja, umjetničkim i psihomotoričkim sposobnostima“.⁸

Definicija darovitosti prema Josephu Renzulliju i S. M. Reisu (1985.) usmjerena je na postignuće. Prema Renzullijevoj troprstenastoj koncepciji darovitosti, „darovito ponašanje pokazuje interakciju triju osnovnih skupina ljudskih osobina: iznadprosječnost općih i/ili specifičnih sposobnosti, osobina ličnosti, posebno specifične motivacije za rad i velikog stupnja kreativnosti te su pojedinci koji pokazuju darovito ponašanje oni koji imaju ili mogu razviti kombinaciju tih osobina te ju primijeniti u nekom vrijednom području ljudske aktivnosti“.⁹ Njegov model predlaže obogaćivanje školskih programa s ciljem pružanja slobode u učenju i

školu u kraćem vremenu od propisanog, Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, 21. ožujka 2014. <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=13090&sec=3549> (pristupljeno 21. siječnja 2017.).

⁵ Usp. *Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju*, Narodne novine / Službeni list Republike Hrvatske, 4. ožujka 2015. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_24_510.html (pristupljeno 21. siječnja 2017.).

⁶ Usp. Jana Škoda, *Identifikacija darovitih učenika u osnovnoj školi*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

⁷ Mirela Marinić, Anton Kovačević, *nav. dj.*, 2006., str. 90.

⁸ Isto.

⁹ Isto.

Usp. *Renzulli Center for Creativity, Gifted Education, and Talent Development*, UCONN/University of Connecticut. <http://gifted.uconn.edu/> (pristupljeno 24. veljače 2017.).

izboru tema koje daroviti učenici žele istraživati na njima primjeren način, te je osmišljen s ciljem poticanja kreativnog stvaranja.¹⁰

Potencijalno daroviti pojedinci ističu se iskazivanjem specifične motivacije za rad u području njihova interesa te jasnoj usmjerenosti prema svome cilju. Darovita djeca rano pokazuju znakove darovitosti čiji je potencijal u kvalitetnom i *normalnom* okruženju lako prepoznati. U konvencionalnom školskom programu učitelji i nastavnici odgovorni su za prepoznavanje potencijalne darovitosti kod djeteta, nakon čega se ono šalje stručnim suradnicima koji identificiraju darovitost. Do problema može doći kada potencijalno darovito dijete zbog nedovoljne brige ne može biti prepoznato, uopće ili na vrijeme, do čega dolazi zbog obiteljskih problema ili nebrige o djetetu koje se stoga ne može ili ne zna izraziti, a zbog svoga se ponašanja – bilo ono introvertirano ili agresivno – ne ističe kao daroviti pojedinac, nego pripada prosjeku ili čak ispodprosjeku.¹¹

Darovito dijete iskazuje jako oduševljenje, koncentraciju i radnu energiju prilikom rješavanja problema. Radu i učenju pristupa samostalno tijekom cijeloga procesa, a rješavanju problema pristupa analitički.¹² Jedan od bitnih kriterija po kojemu je lako prepoznati darovito dijete jest djetetov radikalni napredak u odnosu na drugu djecu, odnosno dijete svojim ponašanjem ruši pedagoška i psihologijska očekivanja.¹³

Otkada se kreativnost promatra kao jedna od osobina darovitosti, mijenja se i definicija pa tako govorimo o darovitosti kao o „sklopu osobina koje omogućuju pojedincu da dosljedno postiže izrazito iznadprosječan uradak u jednoj ili više aktivnosti kojima se bavi, te da taj uradak predstavlja značajan kreativan doprinos području u kojemu se javio“.¹⁴ Prema A. J. Tannenbaumu (1983.) i psihosocijalnoj usmjereoju definiciji, izuzetna darovitost kod djece rezultat je „općih intelektualnih sposobnosti, pojedinih specifičnih sposobnosti, neintelektualnih činitelja, okolinskih činitelja i slučajnosti ili sreće“.¹⁵

¹⁰ Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *Suvremeni pristupi poticanju dječje darovitosti s kreativnim radionicama*, u: *Magistra ladertina*, 2 (1), 2007., str. 133–149 (140). <http://hrcak.srce.hr/21164> (pristupljeno 5. siječnja 2017.).

¹¹ Usp. Mirela Marinić, Anton Kovačević, *nav. dj.*, 2006., str. 94.

Usp. Danica Vrgoč, *nav. dj.*, 2003., str. 191.

¹² Usp. Mirela Marinić, Anton Kovačević, *nav. dj.*, 2006., str. 94.

¹³ Usp. isto, str. 91; 93.

¹⁴ Isto, str. 91.

¹⁵ Mirela Marinić, Anton Kovačević, *nav. dj.*, 2006., str. 92.

Konvencionalni školski program i programi u sklopu općeg obaveznog obrazovanja ne zadovoljavaju potrebe darovitih učenika kojima je bitno osigurati dodatne aktivnosti i projekte na kojima će dobiti željeno obrazovanje i ponuđene izazove, u kojima će učenju pristupati s radošću i interesom te uspijevati samostalno savladati sadržaje koji su prilagođeni njihovim sposobnostima.¹⁶ „Odgoj i obrazovanje darovitih se ne bi trebao znatno razlikovati od onoga za *prosječne*. Osnovna razlika u odnosu prema redovitom programu jest poticanje misaonih procesa, kreativnosti, originalnosti, pronalaženje i rješavanje problema te dublje i detaljnije ulaženje u sadržaj“.¹⁷ Težnja stručnjaka zaduženih za obogaćivanje nastave za darovite učenike odnosi se na osmišljavanje posebnih programa te zahtjeve za promjenom redovnog i obaveznog školskog programa kako bi on bio prilagođeniji ne samo darovitim učenicima, nego svima.¹⁸ U Hrvatskoj postoji velika motivacija za izmjenom školskog programa, no nacrti kurikuralne reforme odbijeni su zbog političkih razloga.¹⁹

Kada je darovito dijete prepoznato i identificirano, nad njim se mogu provesti procesi koji doprinose razvijanju darovitosti: izdvajanje (u posebne škole: glazbene ili likovne), akceleracija (raniji upis u školu ili *preskakanje* razreda), obogaćivanje (nastavni sadržaj se obogaćuje, uvode se raznovrsni programi samoobrazovanja kojima učenik pristupa slobodnije, nude se dodatni izborni programi, rad ili susreti).²⁰ Od oblika obogaćivanja učenja darovitih, ističu se ljetni programi ili škole, tečajevi izvan škole, mentorski programi, skraćivanje odnosno sažimanje redovitog programa, „nagradni“ i drugi posebni sati te različite vrste grupiranja učenika.²¹

¹⁶ Usp. isto, str. 97.

¹⁷ Isto, str. 98.

¹⁸ Usp. isto.

¹⁹ Usp. Cjelovita kurikuralna reforma. <http://www.kurikulum.hr/> (pristupljeno 11. siječnja 2017.).

²⁰ Usp. Mirela Marinić, Anton Kovačević, *nav. dj.*, 2006., str. 95.

Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 133.

²¹ Mirela Marinić, Anton Kovačević, *nav. dj.*, 2006., str. 98, 99.

Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 139.

2.2. Istraživanja darovitog ponašanja i prepoznavanje darovitosti

Počeci istraživanja darovitosti sežu u kraj 19. i početak 20. stoljeća, kada je engleski biolog Sir Francis Galton (Birmingham, 16. veljače 1822. – Haslemere, 17. siječnja 1911.) statističkim metodama proučavao individualne razlike i naslijeđivanje inteligencije.²²

Godine 1921. najpoznatije istraživanje darovitosti proveo je američki psiholog Lewis Terman (Johnson County, 15. siječnja 1897. – Palo Alto, 21. prosinca 1956.) koji je prateći 1450 djece u dobi od sedam do 15 godina sustavno bilježio njihovo napredovanje te izdvajao onu djecu koja su prema rezultatima u testu inteligencije predstavljala 1 % najnaprednijih, odnosno čiji je IQ bio veći od 140. Studija je bitna zbog razbijanja stigmatizacije darovite djece kao „čudaka“ neprilagođenih svojoj okolini. L. Terman je pokazao kako darovita djeca samo imaju snažnije razvijene iste osobine kao i ona prosječna.²³

Osamdesetih godina 20. stoljeća istražuju se procesi razvoja darovitosti i stvaralaštva (Bloom, Feldman, Gardner, Tannenbaum) te se potvrđuje kako je daroviti pojedinac onaj koji, uz razvijene opće intelektualne sposobnosti, posjeduje naročito visoke sposobnosti za jedno specifično područje za čije savladavanje pokazuje izričitu motivaciju.²⁴

Darovitost je „kombinacija osobina, sposobnosti i ličnosti; može biti manifestirana u obliku produktivno-kreativne aktivnosti i rezultata ili može biti potencijalna, latentna u zametku koji će se uz potporu okoline razviti u produktivnu darovitost, odnosno stvaralaštvo; javlja se u različitim domenama sposobnosti kao jedna izrazita sposobnost ili kombinacija sposobnosti izraženih u nekom području. Prema poznatim područjima ljudske aktivnosti, u kojima dolaze do izražaja različite kombinacije sposobnosti, možemo razlikovati četiri skupine područno-specifičnih darovitosti: spoznajno područje, područje umjetničkog izražavanja, psihomotorno i psihosocijalno područje“.²⁵

²² Usp. Mirela Marinić, Anton Kovačević, *nav. dj.*, 2006., str. 98.

²³ Usp. isto.

Usp. Ellen Winter, *Darovita djeca: mitovi i stvarnost*, Lekenik: Ostvarenje, 2005. [*Gifted children: Myths and Realities*, USA: Basic books, 1996.], str. 2.

²⁴ Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 134.

²⁵ Isto.

Kada govorimo o potencijalno darovitom djetetu, govorimo kako takvo dijete svojim ponašanjem pokazuje znakove „da ima uvjeta da se razvije u stvaratelja“. Ti se znakovi rano javljaju te upućuju na prisutnost visokih intelektualnih sposobnosti ili specifičnih sposobnosti: likovnih, glazbenih, psihomotoričkih ili socijalnih,²⁶ koji se definiraju kao *talent*. Talent ima neodređeno značenje te se čak smatra *nižim stupnjem* u odnosu na *viši stupanj* intelektualnih sposobnosti, što je karakteristika darovitosti. Danas se *talent* definira kao dio *specifičnih darovitosti*, dok visoke intelektualne sposobnosti predstavljaju osnovu opće darovitosti.²⁷ Talentirano dijete se ističe i postiže visoka postignuća u aktivnostima kojima se bavi i za koja se interesira.²⁸

U knjizi *Darovita djeca: mitovi i stvarnost* (2005.) autorica Ellen Winter piše o darovitosti djece u dva akademska područja: u jeziku i matematici, te u dva umjetnička: likovnoj umjetnosti i glazbi. Darovitost se kod djece u ranim godinama života zamjećuje i definira upravo na ova četiri područja. Autorica koristi termin *darovitost* i za učenike koji pokazuju iznadprosječan pristup u umjetničkom području, a koje se inače naziva *talentiranima*. Autorica umjesto pojma *talent* za likovno nadarenu djecu koristi pojam *darovitost*. Opća darovitost najčešće korelira s visokom općom intelektualnom moći (IQ), a povezanost visokog IQ-a s likovnom darovitošću ne mora biti pravilo.²⁹

Mira Čudina-Obradović u knjizi *Nadarenost: razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje* (1991.)³⁰ objašnjava pluralistički pristup proučavanja nadarene djece, kod kojih prepoznaje čimbenike poput: „vremena javljanja nadarenosti, karakteristika ponašanja ili predviđanja budućeg ponašanja (stvaralaštvo prepoznaje kao potencijalnu nadarenost), vrste ponašanja (opće ili specifične sposobnosti), ranog javljanja nadarenosti kod djeteta (*čudo od djeteta*), jake produkcije i doprinosa čovječanstvu (genije) i prirodne, laički rečeno, *urođene* sposobnosti i lakoće u postizanju ciljeva (dar)“.³¹ Nadareno dijete razlikuje se od svojih vršnjaka zbog naglašenih kompetencija i lakog odnosa i pristupanja prema određenom problemu i njegovom rješavanju.

²⁶ Mirela Marinić, Anton Kovačević, *nav. dj.*, 2006., str. 92.

²⁷ Usp. isto, str. 93.

²⁸ Usp. isto.

²⁹ Usp. Ellen Winter, *nav. dj.*, 2005., str. 2–7.

³⁰ Mira Čudina-Obradović, *Nadarenost: razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*, Zagreb: Školska knjiga, 1991.

³¹ Isto, str. 7.

Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 133.

Nadarena djeca ističu se zbog pojačane znatiželje za predmetom interesa koja im je „urođena“, lakoćom u savladavanju problemata te „elastičnog“, odnosno maštovitog pristupa, što su karakteristike kreativnosti.³² M. Čudina-Obradović pod pojmom *stvaralačke sposobnosti* podrazumijeva tri čimbenika: sposobnost, motivaciju i kreativnost.³³ Djeca naglašenih stvaralačkih sposobnosti odgovaraju definiciji darovite djece, a istovremeno ih se svrstava u skupinu područno-specifične stvaralačke sposobnosti.³⁴ Talent ili nadarenost nije jedna izdvojena karakteristika, nego skup karakteristika i kombinacija osobina, sposobnosti i djetetove ličnosti; javlja se u različitim područjima te se manifestira u obliku produktivno-kreativne aktivnosti.³⁵ Nadareno dijete rano pokazuje naznake specifičnih sposobnosti, do čije manifestacije mora proteći određeni vremenski period, nakon kojega bi se potencijalno stvaralaštvo u potpunosti manifestiralo.³⁶ Motivacijski razvoj nadarenog djeteta M. Čudina-Obradović prepoznaje u tri oblika: „prijelaza s motivacije koja proizlazi iz znatiželje na motivaciju kompetentnosti; prijelaza s motivacije na kompetentnost, koja proizlazi iz prirodne sposobnosti, na motivaciju kompetentnosti koja proizlazi iz napretka u učenju; te prijelaz s motivacije kompetentnosti, koja je potpomognuta vanjskim mjerilima (natjecanjima ili nagradama) na samoutjecajnu kompetentnost“.

M. Čudina-Obradović nadalje navodi kako kreativne osobine djeteta odgovaraju definicijama nadarenosti te kako je „prema troprstenastoj koncepciji nadarenosti, kreativnost jedna od tri osnovna skupa osobina koje karakteriziraju nadarenog pojedinca“.³⁷ Kreativnost se, između ostalog, manifestira u osjetljivosti za detalje, estetske kvalitete misli i produkata.³⁸

U školama konvencionalni programi temeljeni na učenju činjenica zanemaruju desnu polutku mozga koja uvjetuje kreativno izražavanje, a pogoduje razvitku lijeve polutke odgovorne za logičko promišljanje. Konvencionalno, školsko poučavanje zamjenjuje ono dječje, samostalno, individualno, istraživačko ponašanje. Pad kreativnosti zamećuje se pri polasku u školu, što se pripisuje modelu školskoga učenja koji manje njeguje kreativno mišljenje.³⁹ Škola

³² Mira Čudina-Obradović, *nav. dj.*, 1991., str. 13.

³³ Usp. isto.

³⁴ Usp. isto, str. 15.

³⁵ Usp. isto, str. 16.

³⁶ Usp. isto, str. 17.

³⁷ Isto, str. 50.

³⁸ Usp. isto, str. 51.

³⁹ Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 144.

najčešće ne djeluje kao medijator u djetetovu kreativnom izražavanju.⁴⁰ Nadarenost se razvija mađuutjecajem pojedinca i okoline. U poticanju nadarenosti i stvaralačke sposobnosti djeteta najvažniju ulogu igraju obitelj i učitelji.⁴¹

2.3. Kreativnost i specifična sposobnost: likovnost

Pod darovitosti podrazumijevamo intelektualne sposobnosti i specifične sposobnosti. Pod specifičnim sposobnostima podrazumijeva se i likovno izražavanje.⁴²

U ponašanju darovite djece vidljivo je postojanje kreativnih vještina, kreativnog stila i emocionalnih karakteristika, što rezultira i pozitivnim odnosom prema estetici.⁴³ Sposobnost likovnog izražavanja je u vezi s općim kognitivnim razvojem, te je moguće povući paralelu s općim intelektualnim razvojem i razvojem likovne ekspresije kod djeteta. Likovno nadarena djeca pripadaju u skupinu darovite djece s određenjima prema općim sadržajima. Ona zadovoljavaju sva tri čimbenika darovitosti: razvijaju sposobnosti prije vremena, rade po svome te posjeduju žar za savladavanjem. Likovno nadarenu djecu smatra se iznadprosječno inteligentnom, a njihova darovitost rezultat je visoke specijalno-perceptivne inteligencije te je kod njih izražena visoka sposobnost, motivacija i kreativnost, što je 1939. godine ispitivao psiholog Norman Maier.

Likovna kreativnost rezultat je operacija divergentnog mišljenja. J. P. Guilford (1956.) naveo je kako je „divergentno mišljenje odgovorno za kreativnost i glavni element u kreativnom ponašanju. Kvaliteta i vrijednost divergentnog mišljenja procjenjuje se na temelju kriterija originalnosti, fluentnosti, fleksibilnosti i elaboracije“.⁴⁴ Uzimajući u obzir pojam divergentnog mišljenja, prema J. P. Guilfordu (1967.) kreativnost se definira kao „rezultat operacija koje nazivamo divergentnim mišljenjem, koje je redefinicija (nova upotreba likovnih sadržaja),

⁴⁰ Usp. Mira Čudina-Obradović, *nav. dj.*, 1991., str. 61–64.

⁴¹ Usp. isto, str. 83, 84.

Usp. Danica Vrgoč, *nav. dj.*, 2003., str. 191.

⁴² Usp. Mirela Marinić, Anton Kovačević, *nav. dj.*, 2006., str. 91.

⁴³ Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 135.

⁴⁴ Isto, str. 136.

osjetljivost za probleme (sposobnost otkrivanja likovnih problema), fluentnost (raspolaganje bogatstvom ideja), originalnost (sposobnost da se otkriju potpuno nove ideje), elaboracija (razrađivanje originalne ideje u detalje) te fleksibilnost (lako napuštanje uhodanih putova)⁴⁵.

Prema Irving Taylor, razvojni stupnjevi kreativnosti dijele se na: „kreativnost spontane aktivnosti (samostalno izražavanje, djetetov spontani izraz), kreativnost usmjerene aktivnosti (spontano izražavanje uz svjesno nastojanje za poboljšanjem, postizanjem *sličnosti* s realnim oblikom), kreativnost invencije (opažanje i izražavanje novih likovnih odnosa), kreativnost inovacije (donošenje značajnih promjena u likovnom izrazu unošenjem složenijih likovno-jezičnih i tehničkih mogućnosti), kreativnost stvaranja (stvaranje potpuno novih likovno-pojmovnih sustava ili stilova)“.⁴⁶

Sposobnost likovno nadarene djece odnosi se na vizualno-specijalnu sposobnost koja je spoj vizualne diskriminacije (zapažanje detalja koje se poboljšava iskustvom), vizualne memorije (izoštava se kasnije te je prepoznatljiva tijekom, primjerice, djetetova crtanja po sjećanju) i ručne spretnosti (usklađenost ruke i oka). Rezultat ovih čimbenika definiran je kao „sposobnost vizualnog mišljenja“. Likovno talentirana djeca memoriraju sjećanja u obliku slika, a ne riječi, odnosno crtež doživljavaju kao dijalog sa svijetom. Takva djeca imaju drugačiji način *mišljenja* od prosječnog djeteta u likovnom izražavanju, ona na drugačiji način percipiraju likovno djelo u kojemu ne zapažaju samo vizualne, nego i likovne kvalitete i karakteristike.⁴⁷ „Usvajanje vizualnog i likovnog jezika misaoni je proces“.⁴⁸ „Motivacija djeteta za likovnošću bitan je faktor i prepoznatljiv čimbenik u prepoznavanju njegova talenta. Sposobnost djetetova likovnog izražavanja je urođena i osnovom je razvitka vizualnog mišljenja, koje kasnije prerasta u likovno mišljenje“.⁴⁹ Likovno mišljenje razlikuje se od likovne sposobnosti te nije urođeno, nego je ono „društveno-povijesni aspekt ponašanja te se razlikuje od prirodnog oblika mišljenja. [...] U nastanku likovnog mišljenja sudjeluje i unutarnji verbalni govor, koji se povezuje s vizualnim govorom. Oba zajedno čine osnovu likovnog mišljenja te zajedno omogućuju likovne

⁴⁵ Nada Grgurić, Marijan Jakubin, *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*, Zagreb: Educa, 1996., str. 80.

⁴⁶ Isto, str. 97.

⁴⁷ Usp. isto, str. 24–26.

⁴⁸ Isto, str. 11.

⁴⁹ Isto, str. 21.

predodžbe“.⁵⁰ Likovno mišljenje je u odnosu na vizualno, mišljenje više razine koje je preduvjet za likovno ponašanje, odnosno stvaranje.⁵¹

Relevantnost sposobnosti likovnog izražavanja potvrđuje Goodenoughov test *Nacrtaj čovjeka* koji se katkada koristio i kao test inteligencije.⁵²

Interes djeteta za likovnim izražavanjem moguće je prepoznati vrlo rano, prema Jeanu Piagetu već oko druge godine života, kada se dijete počinje interesirati za takav oblik komunikacije.

Razvojne faze u dječjem likovnom izrazu su „rezultat dječjeg sazrijevanja“ te su univerzalne i urođene. Prema njihovim kriterijima prepoznaje se nadareni pojedinac, koji stvara na višoj razini od trenutne faze/dobi života.⁵³ Likovno nadareno dijete odstupa od ovih faza te se prepoznaje zbog njihovog ranijeg savladavanja. Crtež nadarenog djeteta je specifičan i prepoznatljiv zbog mnoštva prikazanih detalja.⁵⁴

Nada Grgurić i Marijan Jakubin u knjizi *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje* (1996.) navode faze likovnog izražavanja djece prema J. Piagetu (1975.): u fazi šaranja (do četvrte godine života) „prevladava psihomotorički i osjetilni doživljaj i užitek pri povlačenju linija, dok pokušaj prikazivanja okoline dolazi na kraju te faze kao *slučajno postignuti crtež* ili faza *slučajnog realizma*“.⁵⁵ U fazi dječjeg realizma (od četvrte do 10. godine) dominira „nastojanje da se okolina reprezentira te se psihomotorika stavlja u službu tog cilja“, nakon koje slijedi rana faza dječjeg realizma (od četvrte do šeste godine) koja se dijeli na fazu sheme ili neuspjeh realizma. Dijete u ovom razdoblju prezentira svoju okolinu s egocentričnog osobnog stajališta, s naglaskom na emocionalne elemente i detalje. U fazi intelektualnog realizma (od šeste do 11. godine) dijete prikazujući okolinu vrlo detaljno iskazuje percipirano bogatstvo sadržaja, informacija i spoznaja. Dijete ovim načinom komunikacije naglašava vlastitu spoznaju o prikazanim predmetima, a ne njihovo puko viđenje. Faza vizualnog ili optičkog realizma (od 11.

⁵⁰ Isto, str. 22.

⁵¹ Usp. isto, str. 24.

⁵² Usp. Ellen Winter, *nav. dj.*, 2005., str. 46.

⁵³ Usp. Nada Grgurić, Marijan Jakubin, *nav. dj.*, 1996., str. 75, 76.

⁵⁴ Usp. Ellen Winter, *nav. dj.*, 2005., str. 62.

⁵⁵ Nada Grgurić, Marijan Jakubin, *nav. dj.*, 1997., str. 30.

do 14. godine) je „faza zanemarivanja znanja o predmetima i njihovim objektivnim odnosima radi uspostavljanja njihovih prividnih odnosa kako ih zadaje narav čovjekove percepcije: u zakonima konstantnosti veličine i oblika, usprkos objektivnom iskrivljenju zbog perspektive, interpozicije i kontrasta. Zbog emocijske neutralnosti detalja te spoznajno i tehnički visoko elaborirana izraza, ova se faza udaljava od dječjih faza te se približava uzrastu odraslih“.⁵⁶ Analitičko-apstraktna priroda u misaonom i likovnom razvitku djeteta počinje se javljati za vrijeme završnih razreda osnovne škole, odnosno nakon 12. godine života, kada „dolazi do *individualne diferencijacije pojedinca* kada je moguće u potpunosti definirati likovnu darovitost“.⁵⁷

Autori navode kako „u razvitku djetetova likovnog izražavanja istodobno teče nekoliko procesa sazrijevanja i učenja: razvitak psihomotorike ruke, šake, prstiju i ovladavanje instrumentom rada (olovkom, kistom), spoznavanje okoline i razvitak znanja o njoj, razvitak potreba i sposobnosti prikazivanja okoline i to od simbolizacije, preko prikazivanja onoga o čemu dijete posjeduje znanja (intelektualni realizam), pa do prikazivanja onoga što stvarno objektivno može vidjeti u okolini (vizualni realizam)“.⁵⁸

Likovnu kreativnost djeteta moguće je definirati i ispitati. Senzomotorička faza odnosi se na fazu šaranja (do druge godine). Prepoznaje se kao prvi estetski užitak u pokretu ruke i ovladavanju prostorom i plohom. Predoperativna faza je faza likovne reprezentacije (od druge do šeste godine). Posebna je zbog vidljivosti povezivanja djetetova opažajnog svijeta i njegova likovnog rada, odnosno prijenosa doživljaja viđene stvarnosti u likovno djelo. To je pomak od fizičke kontrole nad linijama prema shvaćanju tih linija kao simbola koji zamjenjuju stvari koje dijete poznaje. Dijete sada crta svoje iskustvo s objektima. Akt crtanja bitan je i događa se zbog sebe samoga, a ne rezultata. Djetetov ugođaj u činu crtanja je bitan i pozitivan na više razina. Faza konkretnih operacija odnosi se na vizualni realizam (od sedme do 11. godine). Dijete prilazi rješavanju likovnih problema intelektualno-perceptivnim pristupom. Upotreba crte namjeran je proces, a namjera je u reprodukciji prirodnoga. Uživanje je u tehničkoj mogućnosti vjernog preslikavanja svijeta.

⁵⁶ Isto, str. 77.

⁵⁷ Isto, str. 14; 75.

⁵⁸ Isto, str. 77.

Dijete svoj doživljaj svijeta materijalizira u obliku likovnog djela, ono koristi likovni medij kao oblik komunikacije s okolinom. Likovno nadareno dijete sposobno je samostalno prepoznati namjenu i upotrijebiti likovni medij. Crtež nadarenog djeteta obiluje ravnotežom i dinamikom, što pokazuje kako dijete instinktivno prilazi kvalitetnim kompozicijskim rješenjima zbog vlastite urođene estetske svijesti. Nadareno dijete na temelju promatranja okoline stvara likovno djelo koje je rezultat njegova doživljaja stvarnosti,⁵⁹ ono je njegov način komunikacije s okolinom.

Osnova likovnog izražavanja kod djece je motorička sposobnost koju ona rano razvijaju. Dijete je fascinirano materijalom kojim radi te procesom nastanka likovnog djela na temelju vlastita interesa.⁶⁰ Dječje promatranje svijeta oko sebe materijalizira se u likovnom djelu, na temelju vlastite urođene spontanosti koja je „plod dječjih psihičkih mogućnosti i inspiracija, poticaja iz djetetove sredine“.⁶¹ Korijen kreativnog rada leži u dječjem čuđenju, emociji i intuiciji u čijim je temeljima nesvjesna analiza i promišljanje.⁶² Osnovu stvaralaštva čine upravo intelekt, osobnost, motivacija, emocije. Kreativno mišljenje korespondira sa „sposobnošću povezivanja do tada nepovezanih informacija i pronalaženja novih rješenja“.⁶³ U dječjem likovnom izražavanju i stvaranju naglasak je na kreativnom procesu, procesu stvaranja. Likovni produkt rezultat je toga procesa, koji je bit djetetova fokusa,⁶⁴ a posebice kod djece mlađe dobi. Uživanje u samoj aktivnosti radi aktivnosti pravi je primjer intrinzične motiviranosti, stoga nije ni potrebno da učenik svaki zadatak završi nekim konačnim djelom. Uživanje u likovnoj aktivnosti podrazumijeva intrinzični cilj djeteta, dok je likovno djelo ekstrinzični cilj.⁶⁵ Djetetov likovni rad je iskustvo samo po sebi, likovni doživljaj i likovna misao. Dječji izraz nije vizualna prezentacija objekta, on nije pokušaj da se postigne vizualna sličnost; forme i simboli zamjenjuju predmet, kao što riječ zamjenjuje predmete kod odraslih.⁶⁶

Iscrpnu listu znakova likovne talentiranost kod djece ponudio je Chetelat (1981.): likovno talentirana djeca pokazuju veći raspon u izboru tema, likovni rječnik im je bogatiji, likovno su

⁵⁹ Usp. isto, str. 97.

⁶⁰ Usp. isto, str. 27.

⁶¹ Isto, str. 77.

⁶² Usp. isto, str. 79.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Usp. isto, str. 80.

⁶⁵ Usp. isto, str. 104, 105.

⁶⁶ Usp. isto, str. 98.

razvijenija od vršnjaka i ističu se. Imaju neobično razvijenu maštu, sposobnija su da prikažu pokret u slici, nadmašuju prosječnu djecu u svjesnom pokušaju grupiranja objekata i ljudi, sposobnija su da postignu suptilnosti u upotrebi boje ili kontrasta, svjesna su mogućnosti i ograničenja pojedinih likovnih medija. Spremna su istraživati nove materijale za likovno izražavanje, sposobnija su i spremnija da prošire interes na nove teme i sadržaje, a pozitivno reagiraju na izazove, totalna percepcija im je više vizualno orijentirana i zapažanje preciznije, sposobnija su za efikasnu interakciju između vizualne opservacije i vizualne memorije. Suprotno od *prosječnog* djeteta koje voli osamljenu likovnu umjetnost, likovno talentirana djeca traže objašnjenja i poučavanje, osjetljivija su za neobične predmete, oblike i teme, pokazuju naročit razvoj u sposobnosti stvaranja oblika, grupiranja, prikaza pokreta i upotrebe boje, pokazuju veći interes za estetske kvalitete umjetničkog djela: kompoziciju, boju ili tehniku.⁶⁷

Tradicionalno je cilj likovnog izražavanja bio da dijete opažanjem samostalno dođe do određenih shvaćanja i otkrića o promatranom obliku ili pojavi te da se kreativno izrazi.⁶⁸ Danas je prepoznato terapijsko djelovanje likovnog izražavanja koje može biti dio procesa introspekcije. Darovitost djece na likovnom polju povezuje se s jačom emocionalnom inteligencijom. Djeca u likovno djelo unose svoje emocije i stanja, te u tom slučaju likovno izražavanje sudjeluje kao medij ili *terapija*.⁶⁹

Ispitivanjem pozitivnih učinaka umjetnosti bavila se i američka Nacionalna zaklada za umjetnost (National Endowment for the Arts/NEA) koja je istraživanjima potvrdila kako umjetnost (glazbena, likovna ili književna) ima izričito pozitivan dugoročni utjecaj. Potvrđena je povezanost konzumacije umjetnosti ili umjetničkog stvaranja s pojačanim razvojem društvene i emocionalne kompetencije. Takvi sadržaji uvjetuju jačanje i ostalih intelektualnih, socijalnih i emocionalnih kompetencija kod djeteta, te olakšavaju učenje bilo koje vrste. Kreativno izražavanje olakšava spoznavanje i razumijevanje dječje okoline.

⁶⁷ Usp. Ellen Winter, *nav. dj.*, 2005., str. 121–133.

⁶⁸ Usp. D. Belamarić, *Dijete i oblik: Likovni jezik predškolske djece*, Zagreb: Školska knjiga, 1986., str. 211.

⁶⁹ Usp. Vesna Bilić, Antonija Balić Šimrak, Valentina Kiselj, *Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti*, u: *Dijete, vrtić, obitelj* 68, (gl. ur.) Helena Burić, Zagreb: Pučko otvoreno učilište „Korak po korak“, 2012.

Istraživanjem razvoja likovnog mišljenja bavio se i Bauhaus (1919.–1933.) čiji su se mnogi programi bazirali na razvoju likovnih sposobnosti kod djece, u čemu se isticao Paul Klee. Bauhaus je igrao bitnu ulogu u razvoju likovne ekspresije kod djece te je „stvorio novo poglavlje u povijesti likovne umjetnosti i imao znatan utjecaj na osuvremenjivanje nastave likovnog obrazovanja. U Bauhausu su postavljeni ciljevi estetskog odgoja: potrebno je pokrenuti dijete, probuditi njegove tjelesne i duhovne snage, razvijati motivaciju, bogatiti fantaziju, poticati na razmišljanje“.⁷⁰

Važnost vizualno-likovnog obrazovanja naglašavana je od staroga vijeka, a od 20. stoljeća počinje se sistematičnije istraživati.

Johann Heinrich Pestalozzi smatrao je kako je moguće produbiti i razviti likovno mišljenje risanjem/crtanjem, a ne gledanjem i promatranjem. Na njegovim temeljima, likovni odgoj u prvoj polovini 19. stoljeća inkorporira nastavni predmet risanja u osnovne škole.⁷¹ Osim njega, bitna ličnost u raspravi o ulozi estetskog odgoja bio je Friedrich Schiller koji je naglašavao kako je „uskладiti *ratio* i instinkte moguće samo estetičkim odgojem i obrazovanjem“.⁷²

U Hrvatskoj se organizirana nastava risanja počinje provoditi u 18. stoljeću u školama u Zagrebu, Rijeci, Osijeku i Varaždinu. Godine 1882. Izidor Kršnjavi osniva Obrtnu školu, a 1907. godine je otvorena Viša škola za umjetnost i obrt koja 1921. godine postaje Akademijom likovnih umjetnosti. Godine 1958. donesena je Deklaracija o likovnom odgoju i obrazovanju, koja uvjetuje uvođenje predmeta likovnog odgoja kao integralnog dijela odgoja i obrazovanja u svim hrvatskim školama.⁷³

⁷⁰ Nada Grgurić, Marijan Jakubin, *nav. dj.*, 1996., str. 19.

⁷¹ Usp. isto, str. 16.

⁷² Isto.

⁷³ Usp. isto, str. 19, 20.

3. Likovna nastava u osnovnim školama i gimnazijama

Prema nastavnom planu i programu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta kao ključnog obrazovnog tijela u Hrvatskoj, u osnovnim školama i gimnazijama sat likovnog odgoja ili likovne kulture provodi se jednom u tjednu. Nastava likovnog odgoja odnosno kulture definirana je programom kojega se učitelji i nastavnici pridržavaju te imaju malo slobode u kreativnom i slobodnijem pristupu podučavanja. Škole najčešće provode izvannastavne likovne aktivnosti koje može pohađati bilo koji učenik, iako one nisu zastupljene u svakoj školskoj instituciji. Spomenuti umjetnički predmeti poput glazbenog ili likovnog odgoja, odnosno kulture, ne zadovoljavaju očekivanja niti potrebe svih učenika te se oni zainteresirani za takvo izražavanje upisuju u dodatne škole. Učenici koji imaju potrebu glazbeno se dodatno obrazovati imaju mogućnost pohađati nastavu u glazbenim školama čiji je nastavni plan i program konvencionalan i definiran *Pravilnikom o osnovnom umjetničkom školovanju* (1993.).⁷⁴

Zbog predviđene satnice likovnog odgoja u osnovnim školama, koji se temelji na praktičnom radu, zainteresiranim učenicima nude se sadržaji izvan škola koji sudjeluju kao svojevrsne nadopune školskom sustavu.⁷⁵ Radionice koje najčešće provode muzejske institucije ili gradske knjižnice, nude zainteresiranim učenicima sudjelovanje u projektima koji nude prilike za obogaćivanje znanja i vještina.

Grad Zagrebu obiluje radionicama i projektima koji nude učenicima dodatnu likovnu poduku i zadovoljavaju očekivanja zainteresirane djece, dok je na primjeru grada Bjelovara vidljivo kako manja gradska središta nisu uvijek u mogućnosti provoditi slične sadržaje.

Osim osnovnoškolskog obrazovanja, likovno talentirana djeca i kasnije – nakon završetka osnovne škole – imaju potrebu nastaviti se likovno razvijati, no u gimnazijama (koje spominjem zbog provedenog istraživanja) je satnica likovne kulture također svedena na jedan sat u tjednu. Osim toga, u gimnazijama se predmet Likovne kulture temelji na teorijskom pristupu pa je zainteresiranim pojedincima u manjim sredinama teže nastaviti se likovno praktično i formalno

⁷⁴ Usp. *Pravilnik o osnovnom umjetničkom školovanju*, Ministarstvo kulture i prosvjete, 26. svibnja 1993. http://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/propisi/Pravilnici_20.pdf (pristupljeno 14. veljače 2017.).

⁷⁵ Usp. Josipa Alviž, Jasmina Nestić, *Muzejsko-edukacijski projekti u nastavi likovne umjetnosti*, u: *Zbornik radova, Partnerstvo među institucijama*, 14.–16. 11. 2012., *Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Muzej moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci*, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2012., str. 175–183 (176).

obrazovati ako nemaju prilike pohađati izvanškolske aktivnosti koje nude slične sadržaje, te se takvi pojedinci najčešće samoobrazuju.

3.1. Istraživanje provedeno u školama u Bjelovaru (2013.)

Istraživanje koje sam provela 2013. godine u sklopu dva kolegija – Uvod u istraživačke metode i Bibliometrija – na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ispitivalo je stavove učenika osnovne škole i gimnazije o nastavi likovnog odgoja, odnosno likovne kulture. Osim ispitivanja njihovih stavova o redovnoj nastavi, istraživanje se koncentriralo i na stavove učenika o izvannastavnim ili izvanškolskim likovnim programima.

Polazeći od hipoteze kako se manji broj učenika posebno interesira za nastavu likovnog odgoja/kulture te likovno izražavanje, istraživanje je provedeno u IV. osnovnoj školi Bjelovar u dva osma razreda te je ukupno ispitano 62 učenika/učenice. Istraživanje u Gimnaziji Bjelovar provedeno je u dva četvrta razreda, u kojemu je sudjelovalo 46 učenika/učenica. U ispitivanju je sveukupno sudjelovalo 108 učenika/učenica.

Tema istraživanja obuhvaćala je stavove učenika o kvantiteti i kvaliteti satnice likovnog odgoja/kulture, učeničkim aktivnostima na polju likovnosti i likovnog izražavanja, njihovom potencijalnom interesu za likovnost i umjetnost, stavove o izvannastavnim i izvanškolskim aktivnostima te njihove planove za budućnost koji se tiču usmjerenja likovne vrste.

Satnica predmeta u školama – poput glazbenog ili likovnog odgoja – svedena je na jednom tjedno. Učenici koji se interesiraju za neke od tih aktivnosti imaju prilike usavršavati se u izvanškolskim programima. Što se tiče sportskih aktivnosti, postoji veći broj sadržaja (iako kvantiteta i kvaliteta ovise o gradu, općini ili županiji). Glazbena škola najčešće postoji u svakom većem gradskom središtu, dok je kvantiteta likovnih radionica ili projekata znatno smanjena ili je na druge načine nedostupnija, u odnosu na sportske ili glazbene izvanškolske aktivnosti.

Mlađa, likovno nadarena djeca imaju prilike za vlastiti likovi rast i razvoj zbog likovnog odgoja u školama, a i s obzirom na razvojnu fazu u kojoj se nalaze, a za koju je karakterističan maštovit pristup i način komunikacije s okolinom putem likovnog djela. Stariji se likovno nadareni učenici, tijekom završetka osnovnoškolskog školovanja, nalaze u stadiju razvoja kada im je potrebno mentorstvo kako ne bi spontano prekinuli likovni razvoj zbog vlastita stadija razvoja u kojemu se javlja manjak maštovitosti, bunt i otpor prema autoritetu te potreba za osamostaljivanjem.⁷⁶

Primjer grada Bjelovara pokazuje velik broj sportskih aktivnosti koje djeca mogu pohađati (rukomet, nogomet, plivanje, košarka,...), za koje odvajaju otprilike 150 kuna mjesečno. Na području grada Bjelovara postoji jedna osnovna glazbena i jedna srednja glazbena škola, Glazbena škola Vatroslava Lisinskog, čija je mjesečna članarina otprilike 150 kuna.

Što se tiče likovnih aktivnosti, ističu se izvannastavne aktivnosti u osnovnim školama i Gimnaziji. Danas u gradu Bjelovaru postoji više programa koji nude likovne radionice za učenike, mlade i starije, ali njihova je članarina puno skuplja.

3.1.1. Rezultati istraživanja

Istraživanje je provedeno anonimnim anketnim upitnikom u fizičkom obliku u kojem su učenicima postavljena pitanja zatvorenog tipa gdje su oni birali odgovor između dva ponuđena.

Istraživanje provedeno u osnovnoj školi pokazalo je kako je više učenika zadovoljno trenutnim stanjem nastave Likovnog odgoja te nije dodatno zainteresirano za uvođenje ili poboljšanje kako redovnih, tako izvannastavnih ili izvanškolskih likovnih aktivnosti.

Učenici koji se interesiraju za likovno izražavanje nezadovoljni su kvantitetom satnice koju bi htjeli povećati i obogatiti. Oni su odgovarali kako bi voljeli i bolje uvjete za izvanškolsko

⁷⁶ Usp. Nina Jensen, *Children, teenagers and adults in museums: a developmental perspective*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 110–117 (112–115).

Usp. Ellen Winter, *nav. dj.*, 2005., str. 85.

obrazovanje. Učenici iz ove skupine imaju namjeru u budućnosti se baviti likovnošću te je ukupno više djevojčica u ovoj skupini.

Od ukupno 62 ispitanika, 39 djevojčica i 23 dječaka ispunilo je anketni upitnik.

Na prvo pitanje, „Polaziš li često nastavu likovnog odgoja?“, potvrdno je odgovorilo 77 % ispitanika, a negativno 22 %.

Iduće pitanje je glasilo „Pokazuješ li poseban interes za likovnost?“, a potvrdno je odgovorilo 50 % ispitanika.

Na treće pitanje, „Jesi li zadovoljan/na brojem sati likovnog odgoja ili bi ih htio/la više u tjednu?“ potvrdno je odgovorilo 40 % učenika, a negativno njih 53 %.

Na četvrto pitanje, „Crtaš/slikaš/modeliraš li i izvan škole (kod kuće i sl. (samostalno))?“ 23,8 % učenika odgovorilo je potvrdno, a 59,5 % negativno.

Na pitanje „Postoji li u tvome gradu likovna izvanškolska radionica/tečaj?“, 67 % odgovorilo je potvrdno, a ostalih 30 % negativno.

Na sljedeće je pitanje, „Jesi li ikada polazio/la kakvu izvanškolsku likovnu radionicu/tečaj?“ 3 % odgovorilo je potvrdno, dok je 95 % odgovorilo negativno.

Na sljedeće pitanje, „Polaziš li trenutno sličnu radionicu?“, 3 % ispitanika odgovorilo je potvrdno, a 91 % negativno. Neki učenici nisu ponudili svoj odgovor na ovo pitanje.

Na pitanje koje je od učenika tražilo razlog prestanka polazjenja slične radionice/tečaja, u slučaju da ih je učenik ranije polazio, istih 3 % učenika odabralo je ponuđeni odgovor „Zbog visokih cijena tečaja“, a 24 % „Nisam naučio/la ono što sam htio/htjela“. Na ovo pitanje vjerojatno nisu svi odgovarali iskreno, pošto se kosi s odgovorima na prethodno pitanje.

Na pitanje, „Postoji li u tvojoj školi izvannastavna likovna aktivnost?“, 91 % učenika je odgovorilo pozitivno, a 3 % negativno.

Posljednje pitanje je glasilo „Bi li se htio/la kasnije u životu baviti likovnošću?“ te je 17 % ispitanika odgovorilo potvrdno, a 82 % negativno.

Istraživanje provedeno u Gimnaziji pokazalo je slične rezultate: manji broj učenika posebno se interesira za likovnu nastavu te je većina zadovoljna satnicom likovne kulture i nema potrebu za uvođenjem novih aktivnosti ili likovnih radionica. No, učenici koji se interesiraju za likovno izražavanje imaju potrebu za dodatnim izvanškolskim obrazovanjem te navode kako se u slobodno vrijeme bave likovnim stvaranjem po osobnom nahođenju i odabiru teme ili tehnike, te čitanjem literature o umjetnosti. Isti učenici odgovarali su kako bi se u budućnosti željeli baviti likovnošću ili umjetnošću. Također je u ovoj skupini bilo više djevojaka.

Od ukupno 46 ispitanika, u istraživanju je sudjelovalo 30 djevojaka te 16 dječaka.

Na prvo pitanje, „Polaziš li često nastavu likovne kulture?“, 80 % učenika zaokružilo je odgovor „Da“, a 19 % „Ne“.

Na pitanje koje je glasilo „Pokazuješ li poseban interes za likovnost?“ 13 % ispitanika odgovorilo je potvrdno, a 65 % negativno.

Sljedeće pitanje je glasilo „Jesi li zadovoljan/na brojem sati likovne kulture u svojoj školi ili bi ih htio/la više?“ te je 82 % ispitanika odgovorilo da su zadovoljni, a ostalih 17 % da nisu te da bi željeli više sati tjedno.

Kao odgovor na pitanje, „Zanimaš li se za likovnost ili povijest umjetnosti i samostalno?“ 17 % zaokružilo je odgovor „Da“, a 82 % „Ne“.

Na iduće pitanje, „Crtaš/slikaš/modeliraš li u slobodno vrijeme?“, istih 17 % odgovorilo je potvrdno, a 82 % negativno.

Na pitanje „Postoji li u tvome gradu likovna radionica/tečaj?“, 56 % učenika odgovorilo je potvrdno, a ostalih 43 % negativno, što upućuje na neinformiranost nekih učenika o postojanju takvih programa u njihovu gradu.

Na iduće pitanje koje je glasilo „Jesi li ikada polazio/la takvu radionicu/tečaj?“ 4 % odgovorilo je potvrdno, a 95 % negativno.

Na pitanje „Ako si polazio/la takvu radionicu/tečaj i prestao/la, zbog čega si ju prestao/la polaziti?“, samo 2 %, odnosno, jedan ispitanik zaokružio je ponuđeni odgovor „Zbog visokih cijena tečaja“, a 6 %, odnosno troje učenika „Nisam naučio/la ono što sam htio/la“.

Na sljedeće pitanje koje je glasilo „Postoji li u tvojoj školi izvannastavna aktivnost?“, 71 % ispitanika odgovorilo je potvrdno, 28 % negativno, što također upućuje na neinformiranost nekih učenika o postojanju takvih programa u njihovoj školi.

Na iduće pitanje koje je ispitivalo polaze li neki učenici takvu izvannastavnu aktivnost, 21 % odgovorilo je potvrdno, a ostalih 78 % negativno.

Na pitanje, „Bi li želio/la da općenito postoji više prilika za likovno usavršavanje u tvome gradu?“, 26 % ispitanika zaokružilo je odgovor „Da“, a 73 % „Ne“.

Posljednje pitanje je glasilo „Bi li se htio/la kasnije u životu baviti likovnošću?“ te je 6 % ispitanika zaokružilo odgovor „Da“, dok je 93 % učenika odgovorilo negativno.

Rezultati istraživanja potvrđuju hipotezu kako se manji broj učenika interesira za likovne sadržaje ili želi promjene koje se tiču likovne nastave. Više je učenika zadovoljno trenutnim stanjem te nemaju potrebu za promjenama.

Jasno je kako mala satnica školskog programa glazbenog ili likovnog odgoja možda ne treba niti može – s obzirom na ukupnu satnicu i cjelokupan program – biti veća, no pristup likovnom izražavanju potrebno je mijenjati. Učenici koji se ne izražavaju likovno nemaju niti ukorijenjenu svijest o vrijednosti vizualnog ili likovnog mišljenja ili izražavanja, nego je kod njih čak prepoznat otpor prema takvim sadržajima. Likovni predmeti korespondiraju s kulturnom edukacijom, a od rane je dobi potrebno njegovati svijest o kulturnoj baštini koja je i od nacionalnog značaja. Hrvatski primjer ne može se komparirati s razvijenijim zemljama Zapada gdje su umjetnost i vizualna edukacija njegovani od najranije dobi te je vizualna kultura ukorijenjena u svakodnevni život. Ispitani učenici nisu potpuno upoznati s pozitivnim karakteristikama likovnog stvaranja ili čak njegovog terapijskog svojstva.

Rezultati ovoga istraživanja pokazuju kako pojedinci kojima je potrebna bogatija edukacija u likovnim predmetima teže poboljšanju i obogaćivanju likovne nastave. Ti učenici teže i boljoj povezanosti škola i edukativnih ustanova koje provode kreativne programe poput likovnih radionica, a na primjeru koji navodim u šestom poglavlju, vidljivo je kako su kasnije

mnogi učenici iz osnovnih škola i bjelovarske Gimnazije sudjelovali u likovnim radionicama u bjelovarskom Muzeju.

Problem koji se tiče nastave iz likovnog odgoja/kulture društveno je prepoznat te mnoge platforme djeluju na poboljšanju njegovog statusa. N. Grgurić i M. Jakubin pišu kako „kreativna i uspješna nastava vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja razvija razinu likovne kulture sredine, pomaže kod likovnog vrednovanja i oblikovanja okoline, gradi poštovanje lokalne i nacionalne tradicije i likovne materijalne kulture, naviku posjećivanja muzeja i galerija i omogućuje snalaženje na svim područjima likovnih umjetnosti“.⁷⁷

Josipa Alviž i Jasmina Nestić u studiji *Muzejsko-edukacijski projekti u nastavi likovne umjetnosti* (2012.) navode kako se „nameće potreba za izradom novog predmetnog kurikuluma iz Likovne umjetnosti, usklađenog s potrebama suvremene nastave, a u kojem će na primjeren i strukturiran način biti razrađena povezanost između muzejskih i obrazovnih institucija kao nazaobilazan segment kvalitetnog poučavanja likovne umjetnosti“.⁷⁸

⁷⁷ Nada Grgurić, Marijan Jakubin, *nav. dj.*, 1996., str. 188.

⁷⁸ Josipa Alviž, Jasmina Nestić, *nav. dj.*, 2012., str. 117.

4. Radionice kao oblik neformalnog učenja u muzejima

Suvremenoj školi potrebna je suradnja s drugim ustanovama kako bi „svim učenicima bila pružena adekvatna kvaliteta odgoja i obrazovanja“.⁷⁹ Osim suradnje muzeja i škola,⁸⁰ muzeji samostalno realiziraju svoje edukativne programe te koriste različite oblike u komunikaciji s korisnicima koji žele dodatno učenje u muzeju. Time sudjeluju i kao neformalna nadopuna školskom kurikulumu. U poticanju darovitosti izvan konvencionalnog školskog sustava, kao metode navode se [i] ljetne radionice.⁸¹

Suvremeni muzej nalazi se pred izazovom globalizacije i informatičkog doba te se njegova tradicionalna uloga mijenja.⁸² Muzeji su se uvođenjem novih oblika komunikacije prilagodili promjeni vremena koja je uvjetovala i promjene u ponašanju muzejskih korisnika. Muzeji danas sudjeluju kao obrazovne ustanove čiji je cilj uspostaviti trajni odnos s posjetiteljima. „Muzej današnjice više nije samo mjesto izlaganja artefakata nego i mjesto učenja“.⁸³ Konvencionalni oblik suradnje s posjetiteljima muzeja koji se temelji na „standardnoj ponudi muzeja“,⁸⁴ odnosno tradicionalnim vodstvima *ex cathedra*,⁸⁵ muzej upotunjuje novim oblicima komunikacije od kojih se ističu radionice.⁸⁶

⁷⁹ Marija Brajčić, Anđelko Mrkonjić, *Pedagoški aspekti etno-muzeja Slivno*, u: *Život i škola, časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* 15/16, (gl. ur.) Anđelka Peko, Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2006., str. 46–56 (51).

⁸⁰ Usp. Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), „*škola@muzej*“ - *Priručnik o suradnji*, Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM-a [Sabine Dengel, Monika Dreykorn, Petra Grüne, Anja Hirsch, Hannelore Kunz-Ott, Vera Neukirchen, Laura Oehms, Ernst Wagner, *schule@museum – Eine Handreichung für die Zusammenarbeit*, Berlin: Deutscher Museumsbund e.V. gemeinsam mit BDK – Fachverband für Kunstpädagogik, Bundesverband Museumpädagogik, Bundeszentrale für politische Bildung, Stiftung Mercator], 2011.

⁸¹ Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 139.

⁸² Usp. *Kriteriji kvalitete za muzeje: rad na obrazovanju i posredovanju*, Berlin: Deutscher Museumsbund e.V., Bundesverband Museumpädagogik e.V. u suradnji s Österreichischen Verband der Kulturvermittlerinnen im Museum und Ausstellungswesen und Mediamus-Schweizerischer der Fachleute für Bildung und Vermittlung im Museum / Hrvatski nacionalni komitet ICOM-a, 2009., str. 5.

Usp. Branislav Jelenić, *Muzejske radionice u misiji stvaranja partnerskih i društvenih odnosa*, u: *Zbornik radova, Partnerstvo među institucijama*, 14.–16. 11. 2012., *Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Muzej moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci*, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2012., str. 112–121 (112).

⁸³ H. J. Billmann, *Multimedia in Museen-Neue Formen der Praesentationen-neue Aufgaben der Museumpädagogik*, Engram GmbH, Bremen, 2004. Prevela M. Škarić. Usp. Mila Škarić, *Edukativni i posrednički servis: Rješenje za bolju komunikaciju obrazovnih institucija: škola i muzeja*, u: *V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka*, 29. rujna–30. listopada 2008., m/t „Marko Polo“, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 38–45 (39).

⁸⁴ Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), *nav. dj.*, 2011., str. 31.

Muzejska edukacija u Hrvatskoj počela se razvijati na korištenju likovnih radionica u muzejima. Muzejsko-edukativni programi u muzejima dio su poslanja muzeja te su u suvremenom muzeju relevantan dio njegove programske aktivnosti.⁸⁷ Eva Brunović u studiji *O prinosu muzejsko-edukativnih programa u muzejima* (2012.) navodi kako „muzejska edukacija pridonosi vitalnosti samoga muzeja, uvjetuje komunikaciju muzejskog fundusa s korisnicima putem različitih komunikacijskih oblika poput predavanja, vodstava, radionica ili igara, sjedinjuje školski program s muzejskim fundusom i pridonosi obradi nastavnih tema, pridonosi povezivanju novih područja znanja kojima se stvaraju novi oblici muzejskih aktivnosti, te pridonosi pozicioniranju muzeja kao interdisciplinarnog središta“.⁸⁸ Muzejska edukacija dio je kulturne politike koja pridonosi demokratizaciji muzeja.⁸⁹

Učenje u muzeju temelji se na prisutnosti originalnog predmeta,⁹⁰ a „susret s izloženim predmetom je početna točka razgovora o dojmovima i opažanjima koji su proistekli iz promatranja“.⁹¹ Muzejski predmeti bit su svake muzejske institucije te je njihovo korištenje u učenju najvažnije.⁹² Učenje u muzeju razlikuje se od učenja u školama zbog svoga neformalnog i interaktivnog karaktera te učenja temeljenog na iskustvu i aktivnosti.⁹³ Ranka Jindra u tekstu *Važnost radioničkog oblika rada* navodi kako je J. Piaget vrednovao upravo takvu akciju, odnosno „dinamičku interakciju“ u učenju, putem koje „subjekt i razumijeva okolinu te postiže osobni razvoj“ (prema Ž. Jelavić, 2008.).⁹⁴ Osim iskustvenog, prema Chrisu Kyriacou aktivno se učenje smatra poželjnim jer je „intelektualno poticajno, djelotvornije je u održavanju motivacije i interesa za aktivnost te omogućuje napredak i potiče pozitivan odnos učenika prema predmetu

Usp. Ranka Jindra, *Važnost radioničkog oblika rada*, u: *Međunarodna kolonija mladih Ernestinovo*, U. J. Martinčić, (ur.) D. Hackenberger, 2008. [2003.], str. 81–93 (81).

⁸⁵ Jelena Hotko, *Povijest u nastavi*, u: *Društvo za hrvatsku povjesnicu* 2 (16), (gl. ur.) Snježana Koren, Zagreb: Srednja Europa, 2010., str. 231–245 (232).

⁸⁶ Usp. *Kriteriji kvalitete za muzeje: rad na obrazovanju i posredovanju*, Berlin, 2009., str. 7; 13.

⁸⁷ Usp. Eva Brunović, *O prinosu muzejsko-edukativnih programa u muzejima*, u: *Zbornik radova, Partnerstvo među institucijama*, 14.–16. 11. 2012., *Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Muzej moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci*, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2012., str. 19–26 (19).

⁸⁸ Isto, str. 25.

⁸⁹ Usp. Eilean Hooper-Greenhill, *Education, communication and interpretation: towards a critical pedagogy in museums*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 3–27 (4).

⁹⁰ Usp. Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), *nav. dj.*, 2011., str. 8.

⁹¹ Mila Škarić, *nav. dj.*, 2010., str. 39.

⁹² Usp. John Hennigar Shuh, *Teaching yourself to teach with objects*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 80–91 (81, 82).

⁹³ Usp. Ranka Jindra, *nav. dj.*, 2008., str. 81.

⁹⁴ Isto, str. 82.

učenja. Iskustvenim učenjem postiže se svjesnost o cilju i predmetu učenja te se razvijaju profesionalne kompetencije za rješavanje problema“ (prema V. Grozdanić, 2003.).⁹⁵

Učenjem u muzeju stječu se znanja i razvija svijest o vlastitoj baštini i kulturnom identitetu. Prema članku 22 UNESCO-ve Opće Deklaracije o pravima čovjeka (1948.), „kulturno je obrazovanje dio obrazovnog sustava, neophodno za dostojanstvo čovjeka i za slobodan razvoj osobnosti“.⁹⁶ Muzej pruža priliku za samostalno i grupno učenje, a metode koje koristi pridonose razvoju intelekta, kritičkog mišljenja i kreativnosti.⁹⁷ Učenje u muzeju temeljeno je na emocijama i doživljaju što doprinosi i razvoju emocionalne inteligencije.⁹⁸

Muzejska radionica „naziv je za specifičan oblik grupne interakcije“.⁹⁹ Ona je specifičan medij komunikacije i način neformalnog učenja temeljen na iskustvu. Naglašava proces rada, a ne samo njegov rezultat ili proizvod.¹⁰⁰ Putem muzejskih radionica uspostavlja se odnos između muzejskog fundusa i korisnika.¹⁰¹ Naglasak je na interdisciplinarnosti, eksperimentalnosti i interakciji te kreativnom načinu pristupa radu i poticanju razvoja kreativnosti kod učenika.¹⁰²

Radionice karakterizira razmjena mišljenja, fleksibilnost u provođenju i spremnost na izmjenu projekta,¹⁰³ razvoj različitih kompetencija i djelotvornosti kod učenika. Mlađi učenici posebno su aktivni i zainteresirani za radioničko učenje, koje se najčešće temelji na igri i radnim zadacima.¹⁰⁴ U radionicama se provode logički slijed učenja i konstruktivni pristupi. Naglasak je na individualizaciji, učenici su spremniji da preuzmu inicijativu te na drugačiji način uče o sebi i

⁹⁵ Isto, str. 83.

⁹⁶ Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), *nav. dj.*, 2011., str. 3.

⁹⁷ Usp. Željka Jelavić, *Zašto posjetiti Etnografski muzej? – Učenje u muzeju / Jesenska škola hrvatskog pedagoško-književnog zbora*, Etnografski muzej Zagreb, <http://hpkz-napredak.hr/wp-content/uploads/sites/387/2016/11/Zasto-posjetiti-Etnografski-muzej.pdf> (pristupljeno 17. siječnja 2017.).

⁹⁸ Usp. Marija Brajčić, Anđelko Mrkonjić, *nav. dj.*, 2006., str. 51.

⁹⁹ Ranka Jindra, *nav. dj.*, 2008., str. 84.

¹⁰⁰ Usp. isto.

Usp. Mijo Cindrić, Dubravka Miljković, Vladimir Strugar, *Didaktika i kurikulum*, Zagreb: IEP-D2, 2010., str. 186.

¹⁰¹ Usp. Branislav Jelenić, *nav. dj.*, 2012., str. 115.

¹⁰² Usp. Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), *nav. dj.*, 2011., str. 38.

Usp. Mila Škarić, *nav. dj.*, 2010., str. 39.

Usp. Josipa Alviž, Jasmina Nestić, *nav. dj.*, 2012., str. 175.

¹⁰³ Usp. Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), *nav. dj.*, 2011., str. 16.

¹⁰⁴ Usp. isto, str. 40, 41.

Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 143.

drugima,¹⁰⁵ naglašen je stvaralački proces koji nije limitiran vanjskim čimbenicima.¹⁰⁶ „U radionicama se unaprjeđuje suradnja, tolerancija, želja za rješavanjem problema kreativnim stvaranjem te se dolazi do novih saznanja“. ¹⁰⁷ U radionicama su očekivanja i interesi djeteta vrednovani i prema njima se definiraju radionički programi. Radionice razvijaju empatiju, međusobno povjerenje i doprinose osjećaju samopouzdanja,¹⁰⁸ kako kod učenika, tako i kod voditelja i suradnika. Voditelj ima najvažniju ulogu u projektu, a njegov odnos s polaznicima mora biti temeljen na međusobnom povjerenju i poštovanju.¹⁰⁹ U radionicama je voditelju olakšano prepoznavanje potencijalno darovitog pojedinca.

U likovnim radionicama u muzejima djeca interpretiraju muzejski predmet na likovni način. Ona ga tijekom ili nakon promatranja pokušavaju rekreirati, odnosno nacrtati. Tada je vidljivo njihovo likovno mišljenje. Djeca te predmete promišljaju i doživljavaju vizualno, maštovito pristupaju njihovoj interpretaciji, likovno ih istražuju te eksperimentiraju s oblicima i likovnim tehnikama.

Djeca upoznaju muzejski fundus neposrednim angažmanom i aktivnim odnosom, „razvijaju kreativnost i domišljatost unutar nekoliko likovnih tehnika te slobodno izražavanje u materijalu“. ¹¹⁰ U likovnim radionicama razvija se estetski odnos prema predmetima te se budi spoznaja, a takav rad rezultira samoobrazovanjem djeteta.¹¹¹

Likovno stvaranje temeljeno je na intrinzičnoj motivaciji, spontano je i podsjeća na igru, kroz koju pogotovo mlađa djeca najkvalitetnije uče.¹¹² J. Alviž i J. Nestić navode kako

¹⁰⁵ Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 144.

Usp. Mijo Cindrić, Dubravka Miljković, Vladimir Strugar, *nav. dj.*, 2010., str. 186.

¹⁰⁶ Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 143–147.

¹⁰⁷ Isto, str. 145.

¹⁰⁸ Usp. Mijo Cindrić, Dubravka Miljković, Vladimir Strugar, *nav. dj.*, 2010., str. 188.

¹⁰⁹ Usp. Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), *nav. dj.*, 2011., str. 39.

Usp. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 145.

¹¹⁰ Marina Šimek, Sonja Tušek-Podobnik, *Arheologija na stolu: „Projekt bastion i muzejske radionice“*, u: *V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka, 29. rujna–30. listopada 2008. m/t „Marko Polo“*, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 64–69 (67).

¹¹¹ Usp. Marija Brajčić, Anđelko Mrkonjić, *nav. dj.*, 2006., str. 53.

¹¹² Usp. Mihály Csikszentmihályi, Kim Hermanson, *Intrinsic motivation in museums: why does one want to learn?*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eileen Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 146–160 (147).

„mogućnost njegovanja likovnosti, kulture ruke i kreativnosti putem reinterpretacije likovnih djela, radionički oblik rada čine osobito primjerenim“. ¹¹³

Rezultati radionica se razlikuju, no najvažniji je privlačenje ne-publike. Radionice mogu poslužiti kao model za daljnje projekte u budućnosti, pa i prerasti u edukativne programe. ¹¹⁴ Željka Jelavić navodi da „istraživanja potvrđuju kako posjeti muzejima u ranoj dobi te direktno sudjelovanje djece u muzejskim aktivnostima i edukacijskim programima imaju pozitivan učinak na doživotno učenje, socijalnu inteligenciju, kreativno razmišljanje, potrebu za osamostaljivanjem te razumijevanje i usvajanje vrijednosti koje postaju trajno obilježje jedne zrele odrasle osobe“. ¹¹⁵

Sudionici projekta *škola@muzej* – Društvo za umjetničku pedagogiju, Njemačko društvo muzejskih pedagoga i Njemačko muzejsko društvo – zaključuju kako „svaka mlada osoba do kraja osnovne škole mora tijekom svog školovanja iskusiti projekt u suradnji s muzejom, kako bi putem upoznavanja originalnih predmeta, u muzeju mogla promišljati o prošlosti, shvaćati sadašnjost, i stvarati odnose prema svom vlastitom svijetu i tragati za vlastitim identitetom“. ¹¹⁶

U sljedećim će poglavljima, nakon uvodnih dijelova, biti predstavljene radionice za djecu održavane tijekom ljetnih školskih praznika 2015. i 2016. godine u Gradskom muzeju Bjelovar.

¹¹³ Josipa Alviž, Jasmina Nestić, *nav. dj.*, 2012., str. 176.

¹¹⁴ Usp. Snežana Mišić, *Iskustvo galerije Matice srpske u razvoju edukativnih programa za djecu*, u: V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, *zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka, 29. rujna–30. listopada 2008.*, m/t „Marko Polo“, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 77–84 (77).

¹¹⁵ *The Manual of Museum Learning/Priručnik o muzejskoj edukaciji*, 2007., str. 16–17; 49; 62–63. Usp. Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), *nav. dj.*, 2011., str. 40, 41.

¹¹⁶ Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), *nav. dj.*, 2011., str. 47.

5. Radionice u Gradskom muzeju Bjelovar

5.1. Gradski muzej Bjelovar: osnutak i arhitektura

Gradski muzej Bjelovar glavno je muzejsko središte Bjelovarsko-bilogorske županije, koji „kao trajna institucija u službi društva i njegovog razvoja, otvoren za javnost, skuplja, čuva, stručno obrađuje, interpretira, izlaže i upravlja baštinom te unaprjeđuje podatke o baštini s ciljem razvitka svijesti o baštini, povećava znanje o njezinoj vrijednosti i omogućava uživanje u njoj“.¹¹⁷

Današnjem fundusu Muzeja prethodile su privatne zbirke kolekcionara Heinricha (Hinka) Kamera iz Koruške i Ivana Barešića koji je svoju privatnu zbirku predstavio javnosti 1953. godine, zbirka Đure Jakšekovića, Zvonimira Lovrenčevića, dr. Antuna Bauera i drugih. Do devedesetih godina 20. stoljeća sakupljeno je oko 20 tisuća predmeta te se muzejski fundus kasnije sve više povećavao. U Galerijском odjelu Muzeja nalaze se djela istaknutih umjetnika rođenih u Bjelovaru i njegovoj okolini, poput slikarice Naste Rojc, slikara Ede Murtića ili Ive Friščića, kipara Vojina Bakića i Josipa Zemana te fotografa Toše Dabca.

Inicijativu za osnutak bjelovarskog muzeja je u ime tadašnjeg Doma kulture 1946. godine ponudio Rade Kovač, bjelovarski učitelj i jedan od budućih ravnatelja Muzeja. Godine 1949. donesena je odluka o utemeljenju Oblasnog muzeja, koji 1954. godine odlukom Narodnog odbora općine Bjelovar, mijenja naziv u Gradski muzej Bjelovar koji zadržava do danas.

Gradski muzej Bjelovar uvršten je u Saurovu ediciju *Museums of the World* i zastupljen je u uglednom europskom časopisu *Museum Aktuell* iz Münchena, kao i u najnovijem sveobuhvatnom priručniku Muzejskog dokumentacijskog centra u Zagrebu *Vodič kroz hrvatske*

¹¹⁷ Polona Rigler Grim, *Ujedinimo snage i stvorimo baštinu: Suradnja Muzeja Miklova hiša i osnovne škole dr. France Prešerna, Ribnica, u izbornom predmetu Suvremenost i baština*, u: *V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka, 29. rujna–30. listopada 2008. m/t „Marko Polo“*, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 116–122 (116).

muzeje i zbirke. Svake godine muzej obilježava Međunarodni dan muzeja te sudjeluje u javnosti poznatoj manifestaciji „Noć muzeja“.¹¹⁸

U početnim razvojnim stadijima, Muzej se nalazio na raznim lokacijama, a trajno se nastanio u klasicističkoj zgradi starog gradskog poglavarstva izgrađenoj 1832. godine, u današnjoj povijesnoj jezgri grada na Trgu Eugena Kvaternika. Zgrada ima status kulturnog dobra prve kategorije.

Od 2007. do 2010. godine izvodila se kompletna obnova zgrade, oštećena vanjska fasada zamijenjena je novom te su dijelovi unutrašnjosti izmijenjeni.¹¹⁹

Izvorno je u elevaciji zgrada jednokatna s visokim potkrovljem, dok u tlocrtu tri krila okružuju atrij.¹²⁰ Naknadno je u 20. stoljeću podignut natkriveni zid s dvama neoklasičnim stupovima čime je atrij zatvoren sa svih strana. U atriju s pozornicom se tijekom ljetnih mjeseci često održavaju kulturne manifestacije poput koncerata, manjih kazališnih predstava, folklornih priredbi, predstavljanja knjiga ili filmskih projekcija na otvorenom. Tijekom zimskih mjeseci takve aktivnosti održavaju se u novoj višenamjenskoj dvorani u potkrovnom dijelu zgrade.

Na pročelju zgrade u središtu se nalaze monumentalna ulazna vrata nad kojima se na prvome katu nalazi balkon. U ulaznom se dijelu Muzeja nalazi manji broj stepenica kojima se prilazi svim prostorijama u prizemlju, a za potrebe osoba s posebnim potrebama instalirana je odgovarajuća rampa za njihovo premošćivanje. Nadalje se nastavlja malen prostor u kojemu se trenutno nalazi lapidarij – koji sadrži zbirku kamenih spomenika od 1. do 15. stoljeća – te vrata koja vode prema atriju. U istom se tom dijelu s lijeve strane nalazi lift te manja prostorija koja funkcionira kao spremište koje koriste spremačice. U tome prizemnome dijelu se u centralnom kraku s lijeve strane nalazi galerija koja se nastavlja u lijevi bočni krak. Taj bočni krak fizički je spojen s drugom zgradom koja nije ova muzejska, ali je dio njezina prostora zakupljenog od strane Muzeja. Riječ je o prostoru s nekom vrstom izloga na uličnoj strani, koji je u funkciji otvorenog izložbenog prostora koji se može razgledati izvana, a ondje Muzej najčešće izlaže

¹¹⁸ Usp. *Gradski muzej u Bjelovaru*, Wikipedija. https://hr.wikipedia.org/wiki/Gradski_muzej_u_Bjelovaru (pristupljeno 21. listopada 2016.).

Usp. *Gradski muzej Bjelovar*, Hrvatski muzeji i zbirke online muzEj! <http://hvm.mdc.hr/gradski-muzej-bjelovar,510%3ABJL/hr/info/> (pristupljeno 21. listopada 2016.).

¹¹⁹ Usp. *Osnivanje muzeja*, Gradski muzej Bjelovar. http://www.gradski-muzej-bjelovar.hr/index.php/o_muzeju/osnivanje-muzeja (pristupljeno 15. rujna 2016.).

¹²⁰ Atrij je tijekom ljetnih mjeseci 2016. godine poslužio kao prostor za održavanje dječjih likovnih radionica.

etnografske ili likovno-umjetničke predmete. Prostor galerije prati hodnik, a na kraju hodnika nalazi se toalet prilagođen osobama s posebnim potrebama te stepenište koje vodi na prvi kat i u potkrovlje.

U desnom se dijelu nalazi manja prostorija koja je u idejnom projektu zamišljena kao suvernirnica, a o čijem izvođenju još nema planova. Ovdje također postoje stepenice koje vode u podrum, te na prvi kat i u potkrovlje. Podrum funkcionira kao Arheološki odjel koji se sastoji od zbirke pretpovijesti, antičke zbirke i zbirke srednjeg vijeka, a prostire se samo ispod središnjeg dijela zgrade. U desnom krilu nalazi se pet prostorija koje su danas u funkciji depoa, a prije obnove u tim su se prostorijama nalazili uredi zaposlenika Muzeja. U prvom se depou nalaze smješteni etnografski predmeti, dok se u drugom depou nalaze drvene skulpture i stilski namještaj. U trećem se depou čuvaju umjetničke slike i tekstil, a u četvrtom se nalazi papirnica. Posljednja čuvaonica namijenjena je metalnim predmetima te onima od keramike i stakla. Glavni nedostatak depoa odnosi se na njihovu veličinu, odnosno premali su i preniski za svu muzejski građu. Na kraju hodnika s depoima također se nalazi stepenište za gornje etaže. U tom prizemnom dijelu zgrade jedna od spomenutih galerija nosi ime po hrvatskoj slikarici rođenoj u Bjelovaru, Nasti Rojc, dok druga nosi ime „Galerija Koridor“.

Cijeli prvi kat udomljuje stalni postav, na sličan način kakav je bio prije obnove. Kako Muzej broji nekoliko odjela, premalo je mjesta za sve zamišljene stalne postavke koji bi udovoljili željama i potrebama publike i samoga Muzeja. Do sada su realizirani prostori Arheološkog odjela, Galerijskog odjela, Etnološkog odjela, Kulturno-povijesnog i Povijesnog odjela. Na prvome katu, iznad spomenutog izložbenog prostora koji zauzima dio druge zgrade, nalazi se knjižnica koja je na zahtjev dostupna javnosti.

Do potkrovlja se dolazi stepenicama ili liftom, a potkrovlje čini velika otvorena višenamjenska dvorana koja služi za prihvata velikoga broja ljudi te tijekom zimskih mjeseci zamjenjuje funkciju atrija. Dio centralnog prostora potkrovlja zatvoren je od pogleda posjetitelja, a ondje se nalaze toalet, soba ravnatelja, računovodska služba, soba tajnice te mala kuhinja koju zaposlenici koriste za vrijeme dnevne pauze. Iz tog se prostora komunikacija produžuje u potkrovlje lijevoga krila u kojemu se nalaze prostorije za kustose i njihove pripadajuće niske otvorene prostorije za čuvanje sekundarne građe i literature. U desnom se krilu nalazi fotografski atelje, ured i radionica restauratora i muzejskog tehničara.

Sve do obnove (2007.–2010.) Muzej nije imao primjerene čuvaonice pa se velik dio predmeta čuvao u do tada neuređenom potkrovlju u neprimjerenim uvjetima. Obnovom se postigla maksimalna iskoristivost prostora, iako se u praksi pokazalo da niti nova rješenja ne udovoljavaju svim zahtjevima, odnosno velikoj količini muzejske građe.

Pozitivna karakteristika arhitekture muzejske zgrade odnosi se na potpunu prilagođenost osobama s invaliditetom.

5.2. Dječje radionice u Gradskom muzeju Bjelovar (2015.)

U sklopu *Bjelovarskog kulturnog ljeta* – manifestacije koju organizira Grad Bjelovar te provodi od 2010. godine tijekom ljetnih mjeseci – tijekom kolovoza 2015. godine Gradski muzej Bjelovar održavao je dječje kreativne radionice.

Radionice su organizirale dvije etnologinje, jedna stalno zaposlena i druga na stručnom osposobljavanju. Radionice su nastale prema ideji organizatorica i njihovoj potrebi za uspostavljanjem komunikacije s mlađom publikom, s ciljem njihove edukacije i uspostavljanja pozitivnog odnosa prema muzeju kao instituciji. Teme obrađivane na radionicama svodile su se na lokalnu kulturnu baštinu te su u potpunosti bile prilagođene dječjem uzrastu.

Kako bi radionički projekt bio uspješan, najbitnije je njegov program prilagoditi „s obzirom na profil korisnika“¹²¹ te definirati poruke radionice s obzirom na ciljane skupine.¹²² S obzirom na to radionice su bile podijeljene u dva dijela: prva radionica se bavila temom etnologije te je bazirana na fundusu Etnološkog i Povijesnog odjela. Za tu radionicu definirana je ciljana publika: mlađa djeca, osnovnoškolci od prvog do četvrtog razreda. Druga radionica, radionica antropologije, bila je koncipirana za stariji osnovnoškolski uzrast: učenike od petog do osmog razreda.

¹²¹ Jelena Hotko, *nav. dj.*, 2010., str. 236.

¹²² Usp. *Kriteriji kvalitete za muzeje: rad na obrazovanju i posredovanju*, Berlin, 2009., str. 12, 13.
Usp. Eileen Hooper-Greenhill, *nav. dj.*, 2004., str. 5.

Marija Brajčić i Anđelko Mrkonjić pišu kako su „predmeti iz etnografskih zbirki svjedoci svoga vremena, potencijal za učenje o vlastitoj lokalnoj baštini te imaju pedagošku iskoristivost u odgojno-obrazovnom procesu“.¹²³ „Mudrost i znanja prošlih generacija sadržani u materijalnom artefaktu“¹²⁴ donose neposredan uvid u vrijednost lokalne baštine te se učenje o njima temelji na doživljaju i emociji.

Prva radionica koja se održala bila je *Mala ljetna škola etnologije*. Radionica se održavala od 3. do 7. kolovoza 2015., te je svakim danom trajala u vremenu od dva školska sata. Na radionici je sudjelovalo šestero djece, dvije djevojčice i četiri dječaka, od kojih je jedan dječak koji je iskazao poseban interes za sudjelovanjem, bio polaznik šestog razreda. Najmlađe dijete bilo je iz drugog razreda. Sudjelovali su polaznici tri različite osnovne škole (II. oš, III. oš, IV. oš) s područja grada Bjelovara.

Prvi dan radionice započeo je predstavljanjem etnologije kao znanosti na način prilagođenim svim polaznicima. Voditeljica je uzela u obzir prethodna znanja i iskustva učenika, njihovo lokalno naslijeđe i uzrast. Nakon obilaska postava Etnološkog odjela, obrađivala se tema praznovjerja u formi kratkog usmenog predavanja, dijaloga, postavljanja pitanja ili navođenja učenika na zaključivanje. Voditeljica je koristila predmete kako bi s polaznicima uspostavila komunikaciju i prenijela im poruku i vrijednosni značaj koju određeni predmet nosi.

Drugoga dana na radionicama je obrađivana povijest grada Bjelovara uz osvrt na lokalnu ostavštinu. Drugi dio predavanja iskorišten je za razgledavanje strogog centra Bjelovara i upoznavanje starih građevina s naglaskom na njihovu izvornu funkciju, trenutnu funkciju ili stanje očuvanosti. Tijekom razgledavanja, voditeljica je fotografirala polaznike kako bi *rekreirala* događaj s bjelovarskih razglednica iz prve polovice 20. stoljeća: na lokaciji i u pozi poput ljudi sa starih fotografija. Fotografije su kasnije bile obrađene u programu kako bi sličile *originalima*. Uz potvrdu o sudjelovanju na radionicama, razvijene je fotografije voditeljica polaznicima podijelila zadnjeg dana radionice.

¹²³Marija Brajčić, Anđelko Mrkonjić, *nav. dj.*, 2006., str. 46.

¹²⁴ Isto.

Tijekom radionice obrađivale su se teme poput slavenske mitologije, bajki, priča i legendi bilogorskog kraja. Odabir tema odgovarao je uzastu učenika, kojima su bili prilagođeni i oblici muzejske komunikacije.

Posljednji dan je bio posvećen starim igrama u atriju Muzeja, zbog njegove prostranosti. Voditeljica je sama izradila krpenjače koje je podijelila učenicima i koje su oni poslije nosili sa sobom kao *suvenire*. Osim njima, učenici su rekreirali stare igre te se igrali lješnjacima, gumbima i novčićima.

Mala škola antropologije bila je prilagođena starijim učenicima i održavala se od 17. do 21. kolovoza 2015., svakim danom u trajanju od dva školska sata. Na radionici je sudjelovalo devetero djece od trećeg do osmog razreda osnovnih škola. Sudjelovalo je pet djevojčica i četiri dječaka. Zbog zainteresiranosti pojedinaca, ponovno odabir učenika nije bio striktno ograničen samo na polaznike viših razreda osnovnih škola, nego je radionica bila prilagođena i mlađem uzrastu. Iako je plan provedbe radionice unaprijed bio definiran, prema željama polaznika dolazilo je do manjih izmjena.

Tijekom radionice učenici su se upoznali s muzejskim fundusom. Kao teme obrađivani su simboli, znakovi i pozdravi u svijetu; polaznike se upoznalo s desetak religija i vjerovanja te njihovih običaja i obreda.

Prema želji gotovo svih polaznika posljednji dan je započeo ranije pa je trajao jedan školski sat duže. Uz pomoć vizualnih pomagala poput fotografija ili video-materijala, učenike se upoznavao s kulturama izvan Zapadnog civilizacijskog kruga (Amiši, Inuiti, Arapi, Massai i Japan), njihovim običajima koje se uspoređivalo s polaznicima poznatim običajima ili vjerskim ritualima. S polaznicima se vodio kvalitetan dijalog o životima njihovih vršnjaka u drugim dijelovima svijeta i njihovim načinima života, obavezama ili stupanjima u svijet odraslih te obredima koji im slijede. Svaki polaznik je sa završetkom radionice dobio potvrdu o sudjelovanju, staru razglednicu, zajedničku fotografiju te svoje ime napisano japanskim, korejskim, arapskim i ćiriličnim pismom.

Obje radionice bile su evaluirane od strane samih polaznika koji su potvrdili njihov uspjeh. Svi su polaznici bili izričito zadovoljni programima te su iskazali želju da se radionice održavaju češće i duže. Jedna od polaznica *Male škole antropologije* izrazila je želju o održavanju likovnih radionica.

Radionice su na kreativan način pristupile komunikaciji s mlađom publikom na koje je ostavljen pozitivan dojam o muzeju kao instituciji te su privučeni novi posjetitelji. Kao dokaz pozitivnog edukacijskog utjecaja radionice i razvijanja svijesti o baštini, izdvojila bih komentar polaznika *Male škole etnologije* koji je tijekom razgledavanja užeg centra grada, – nakon usputnog predavanja voditeljice o zgradi iz 19. stoljeća, koja je u ruševnom stanju – izjavio kako bi on sâm, „da dobije na Lotu“, osvojenim novcem pridonio obnovi zgrade.

Gradski muzej Bjelovar tijekom ljetnih školskih praznika 2016. godine je održao dječje likovne radionice o kojima će biti govora u sljedećem poglavlju. Bitno je naglasiti kako su dvije polaznice *Male škole antropologije* sudjelovale i u likovnim radionicama, a jedna od njih bila je učenica koja je u evaluaciji *Male škole antropologije* izrazila želju za njihovim održavanjem.

6. *Likovne radionice* u Gradskom muzeju Bjelovar (2016.)

Bjelovarski Muzej prepoznao je važnost radionica kao dijela muzejske edukacije, kojima bi uspostavio novi oblik odnosa s korisnicima. Potreba Muzeja za likovnim radionicama korelirala je s potrebama učenika kojima nedostaje ponuda sličnih izvanškolskih sadržaja.

Tijekom ljetnih školskih praznika 2016. godine u sklopu *Bjelovarskog kulturnog ljeta* u Gradskom muzeju Bjelovar održane su radionice *Likovne radionice* za djecu osnovnih i srednjih škola. Radionice su trajale kontinuirano od 19. srpnja do 2. rujna 2016. godine. Održavale su se svakoga tjedna: utorkom, srijedom i četvrtkom, u trajanju od dva školska sata, u prijedpodnevnom terminu: od 9:30 do 11 sati.

Poput svake radionice, i ova je imala pripremne, izvedbene i završne aktivnosti.¹²⁵

Sveobuhvatni projekt radionica podrazumijevao je pripremu radionica, izvođenje radionica, pripremu izložbe radova s radionica, tiskanje deplijana te realizaciju izložbe. Edukativni program sastojao se od stručnog vodstva i predavanja (muzejska edukacija, interpretacija), praktičnog i aktivnog učenja putem likovnih radionica, te izložbe.

Priprema radionica sastojala se od izrade koncepcije, definiranja teme i ciljeva, izbora muzejskih predmeta kao radnih poticaja, nabavke materijala, osiguravanja prostora. Javnost je o održavanju radionica bila unaprijed obaviještena putem lokalne radijske stanice te tiskanih medija, a na ulaznim vratima Muzeja koja su vidljiva svim prolaznicima bio je postavljen plakat o radionicama.¹²⁶ Tijekom oblikovanja koncepcije radionica, odlučeno je kako će one rezultirati izložbom dječjih likovnih radova koja nije unaprijed planirana godišnjim planom Muzeja te je zbog toga formalno imala *izvanredni status*.

Sudionici radionica bili su voditelj/akademski slikar, kustosica/povjesničarka umjetnosti i ja kao vanjski suradnik/apsolventica muzeologije. U koncipiranju radionica i njihovom

¹²⁵ Usp. Mijo Cindrić, Dubravka Miljković, Vladimir Strugar, *nav. dj.*, 2010., str. 189.

¹²⁶ U tekstu plakata je navedeno: „Učenici će se pod stručnim vodstvom kroz izložbu *Od utvrde do grada: 260 godina Bjelovara* upoznati s bogatom kulturno-povijesnom građom izložbe. Nakon analitičkog promatranja izloženih predmeta učenici će se nadahnuti viđenim moći kreativno likovno izraziti prema promatranju, sjećanju ili mašti. Uz stručno vodstvo upoznat će crtačke tehnike: olovka, ugljen, pastela, kao i osnovne likovne elemente (linija, ploha, boja, ritam i kompozicija)“.

izvođenju sudjelovao je cijeli muzejski kolektiv pošto su radionice, iako su koristile likovni medij, bile bazirane na interdisciplinarnosti.

Radionica je neformalno i implicitno korelirala s nastavom Likovne kulture, Povijesti, Prirode i društva, Geografije, Glazbene kulture i Povijesti umjetnosti.

Na radionicama je sudjelovalo ukupno 44-ero učenika u starosti od 6 do 15 godina. Najviše je bilo učenika iz nižih razreda osnovne škole, a najmanje gimnazijalaca. Sudjelovali su učenici svih osnovnih škola iz Bjelovara (I. oš, II. oš, III. oš, IV. oš) te učenici bjelovarske Gimnazije.

Kao poticajne predmete za likovna djela djeca su koristila izložene muzejske predmete s tekuće izložbe *Od utvrde do grada: 260 godina Bjelovara* te ostali muzejski fundus. Predmeti s izložbe *Od utvrde do grada* – koja je bila postavljena u Galeriji Nasta Rojc, i koja je trajala od 18. svibnja do 21. kolovoza 2016. – bili su najvažniji vizualni model i poticaj. U početnim etapama radionica svi su polaznici likovno interpretirali predmete postavljene na toj izložbi.

Uvodna aktivnost odnosila se na upoznavanje polaznika s muzejem kao institucijom, s muzejskim fundusom i tekućom izložbom, uz stručna vodstva i kratka predavanja. Svakom praktičnom radu prethodilo je upoznavanje s likovnim tehnikama, materijalima i temom.

Radionica je tijekom izvođenja, zbog razlike u dobi polaznika pa stoga i njihovih različitih potreba, podijeljena u dvije grupe. Polaznici su bili slobodni mijenjati grupe po vlastitom nahođenju ili prema savjetu voditelja radionice, ako je bilo prepoznato da napreduju ili ih interesiraju drugačije teme. Mlađi učenici zahtijevali su jače mentorstvo i praćenje njihova rada, a i zbog njihove dobi i razigranosti bilo je potrebno dodatno paziti na njih. Ta je grupa uglavnom radila u prostranom atriju Muzeja, pod čiji je pokrovom bio postavljen veliki stol s klupicama oko njega. U toj grupi su uglavnom bili učenici od šest do 12 godina. Grupa starijih učenika koji su i ozbiljnije prilazili radu, češće su imali prilike sami odabrati poticajne predmete iz zbirke Muzeja te su oni najčešće radili na prvome katu zgrade u prostorima s izloženim predmetima tih zbirki. Za starije polaznike, tinejdžere, specifično je da u muzejskim radionicama

djeluju samostalno, oni su kao „individualci u muzeju i moraju imati osjećaj vlastitog autoriteta, a ne onoga *izvana*“.¹²⁷

Autori knjige *Didaktika i kurikulum* (2010.) navode kako u pravilu treba „zbog mogućih negativnih posljedica izbjegavati homogeniziranje gupa učenika prema određenim kriterijima te treba podržavati mješovit sastav grupa učenika. [...] Te se negativnosti mogu manifestirati u obliku negativne selekcije učenika (razvojem inferiornosti), ugrožavanja njihove osobnosti, podcjenjivanja ili razvoja nerealne učeničke superiornosti“.¹²⁸ No, u ovim radionicama razdvajanje je bilo potrebno zbog njihove razlike u dobi i njihovih potreba.

Cilj radionica bio je upoznati učenike s institucijom muzeja i njegovom edukativnom i odgojnom ulogom, implicitno ih upoznati s muzejskom edukacijom i načinom komunikacije s muzejskim predmetima, predstaviti im specifičan odnos prema predmetima putem likovne interpretacije i korištenja različitih likovnih tehnika. Cilj je bio mlađe učenike upoznati s njima nepoznatim likovnim tehnikama i temama; upoznati ih s kulturnom baštinom i lokalnim naslijeđem te im o njima usaditi pozitivan stav. Cilj je bio potaknuti razvoj kritičnosti, samoprocjene, samopouzdanja te polaznike podučiti aktivnom i iskustvenom učenju u muzeju, dodatno ih zainteresirati za likovnu umjetnost, te uspostaviti trajniju komunikaciju s njima i zainteresirati ne-publiku.

Zadaci su se odnosili na korištenje novih pojmova, podučavanje o predmetima, njihove interpretacije, crtanje i slikanje. Odgojni zadaci su se odnosili na spomenuto usađivanje pozitivnog stava i odnosa prema instituciji muzeja i kulturnoj baštini, a posebice prema likovnom stvaralaštvu i likovnoj umjetnosti.

U radionicama je korišten najkvalitetniji oblik rada: stručno vodstvo kao uvod u glavni dio radionica: praktični rad i aktivno učenje.¹²⁹ Korišten je individualni praktični rad i rad u skupinama.

¹²⁷ Nina Jensen, *nav. dj.*, 2004., str. 112–115.

¹²⁸ Mijo Cindrić, Dubravka Miljković, Vladimir Strugar, *nav. dj.*, 2010., str. 189.

¹²⁹ Usp. Barbara Banovac, *Muzejsko – pedagoška radionica = likovna radionica?*, u: *V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka, 29. rujna–30. listopada 2008., m/t „Marko Polo“*, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 33–37 (33).

Na početku svake radionice, učenicima je predstavljena tema i poticajni predmet putem kratkog stručnog predavanja uz dijalog, postavljanje pitanja i navođenja logičkog zaključivanja, od strane kustosice. Prema Eilean Hooper-Greenhill, postavljanje pitanja tijekom vodstva iznimno je važno zbog aktivnog učenja te je vezano za iskustvo.¹³⁰ Najbitnije je predavanja prilagoditi dječjem razumijevanju pošto posebice ona mlađa djeca u muzej dolaze „s vlastitim iskustvima i saznanjima o svijetu“.¹³¹ Mlađoj djeci potrebno je objasniti o muzejskim predmetima, njihovu značenju unutar muzeja i vrijednosti općenito, a pogotovo jer djeca mlađa od 8 godina nemaju razvijen pojam o vremenu/prošlosti.¹³² I J. Piaget je govorio kako je „percepcija oblikovana i limitirana iskustvom“.¹³³

Nakon stvaralačke motivacije, učenicima je voditelj najavio zadatak te im predstavio likovnu tehniku. Bilo je potrebno detaljnije i praktično prikazati tehniku mlađim polaznicima ako se ranije nisu susretali s njom.

Metode koje spominju N. Grgurić i M. Jakubin korištene su u radionicama: vizualni poticaj kao izbor motiva temeljio se na spomenutoj izložbi i muzejskom fundusu. Autori navode kako „određeni vizualni motiv treba likovno osvijestiti te je preko njega potrebno učenike uvesti u likovni sadržaj. Vizualno-likovne probleme najbolje ćemo uočiti metodom analitičkog promatranja na početku procesa. S učenicima treba otkrivati vizualne i likovne vrijednosti koje ćemo realizirati likovno-tehničkim sredstvima“.¹³⁴

Nakon stvaralačke motivacije, učenicima se najavljuje zadatak, prilikom čega se mora paziti da ga svi razumiju.¹³⁵

Realizacija rada je najvažnija etapa. „Učenici rade prema vlastitom vizualno-likovnom doživljaju i likovno-tehničkim mogućnostima“.

Usp. Marina Šimek, Sonja Tušek-Podobnik, *nav. dj.*, 2010., str. 64.

¹³⁰ Usp. Eilean Hooper-Greenhill, *Museum learners as active postmodernists: contextualizing constructivism*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 67–72 (68).

¹³¹ Nina Jensen, *nav. dj.*, 2004., str. 111.

¹³² Usp. Marilyn Ingle, *Pupils' perceptions of museum education sessions*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 312–319 (317).

¹³³ Nina Jensen, *nav. dj.*, 2004., str. 111.

¹³⁴ Nada Grgurić, Marijan Jakubin, *nav. dj.*, 1996., str. 112.

¹³⁵ Usp. isto, 112; 140.

Od likovnih tehnika korištene su: olovka, ugljen, pastel, akvarel, akrilne boje. U radionicama i izvanškolskim aktivnosti ovakve vrste, olovka i ugljen su često zapostavljeni i koriste se „vizualno atraktivnije kolor-tehnike“,¹³⁶ pa je pohvalno kako se u ovim radionicama koristilo više različitih likovnih tehnika.

Na radionicama su stalno bili prisutni svi suradnici. Djeca su bila nadgledana, ali slobodna u radu, osim ako bi voditelj primijetio da je netko „zapeo“ ili mu pomogao oko kompozicije, odabira boje ili tehnike, a često su pogotovo mlađi polaznici sami tražili njegovu pomoć.¹³⁷

Ishod projekta je dodatna likovna edukacija učenika, upoznavanje učenika s nepoznatim likovnim tehnikama i temama, nova saznanja o nekonvencionalnoj vrsti nastave, razvoj kritičkog mišljenja i samopouzdanja, promjena percepcije o muzeju kao o edukativnoj ustanovi u kojoj se putem igre uče nove stvari i uspostavljaju novi odnosi. Razvoj kognitivnih sposobnosti, definiranje stava učenika o muzejskoj instituciji, razvoj likovnih, socijalnih i intelektualnih vještina. Radionice su utjecale i na razvoj turističke ponude grada (putem sudjelovanja djece koja su iz drugih gradova tijekom praznika posjetila obitelj, te za to vrijeme polazila radionice). Pretpostavljamo da je projekt je imao i kulturološku komponentu, razvijajući kod polaznika svijest o prevenciji kulturocida.

Rezultati radionica bili su: evaluacija koja je dokazala uspješnost radionica, izložba likovnih radova koja je istovremeno polaznicima bila i nagrada, i deplijan. Tijekom pripreme izložbe – o kojoj je riječ u sljedećem poglavlju – nije bilo odabiranja najboljih radova, nego su gotovo svi radovi bili izloženi na izložbi.

Svakoga dana vodila se evidencija o dolascima te se projekt dokumentirao.

U prvome tjednu radionice, odaziv je bio zamjetno manji, nego što će biti na njezinom kraju. Prvoga dana na radionicama sudjelovalo je svega desetak djece.

¹³⁶ Vesna Lipovac, *Telefoni iz fundusa HT muzeja u učeničkim likovnim radovima*, u: *VI. skup muzejskih pedagoga Hrvatske, Zbornik, Stanje struke: izazovi i mogućnosti*, 25.–27. 10. 2010., *Gradski muzej Sisak*, (ur.) Željka Jelavić, Sisak: 2010., str. 55–61 (58).

¹³⁷ Usp. Nada Grgurić, Marijan Jakubin, *nav. dj.*, 1996., str. 140.

Radionice su koncipirane na način da se polaznici postepeno upoznaju s likovnim medijima i tehnikama od onih najjednostavnijih do najzahtjevnijih.

B. S. Bloom (Bloomova taksonomija znanja) ponudio je „model podučavanja darovitih koji se temelji na rješavanju jednostavnijih problema, da bi se poslije rješavali oni složeniji“.¹³⁸

Predmeti na postavljenoj izložbi ili oni iz ostalog muzejskog fundusa, poslužili su kao vizualni predložak. Često su polaznici imali zadatak nacrtati određeni predmet po promatranju, a dan poslije bi ga crtali po sjećanju. Teme i zadaci bili su prilagođeni dječjem uzrastu pa su tako oni mlađi crtali predmete jednostavnijih, najčešće kružnih oblika.

Teme su uglavnom bile koncipirane na tjednoj bazi. Svakom praktičnom radu, odnosno crtanju ili slikanju, prethodilo je spomenuto predavanje. Predavanja su bila iznimno kratka i prilagođena učenicima. Tako bi, primjerice, u predavanju o devetnaestostoljetnim satovima koji su dio Kulturno-povijesne zbirke Muzeja, satovi bili učenicima predstavljeni na način kako bi ih oni razumjeli. Kustosica bi učenike pitala prepoznaju li predmet, čemu on služi i po čemu se razlikuje od suvremenih satova koje učenici susreću u svojoj okolini. Ukratko bi im objasnila značenje satova u ono vrijeme, usporedivši ih s današnjim. Učenici su bili smješteni u prostoriju u kojoj su bili izloženi satovi, podijeljeni su im materijali (papir i olovka) pa su ih oni crtali po promatranju. Sljedećeg je dana učenicima predstavljen izazov da sat koji su dan prije crtali po promatranju, u atriju Muzeja nacrtaju po sjećanju u tehnici ugljena s kojom su na početku toga dana bili upoznati. Uglavnom su svi polaznici uspjeli dovršiti svoje radove te im je dan poslije predstavljen pastel kojim su bojali svoje radove/satove.

Broj polaznika se s vremenom povećavao. Razlog tomu je veća zainteresiranost samih polaznika ili njihovih roditelja koji su od polaznika (ili njihovih roditelja) saznali za radionice. I zaposlenici Muzeja su, ukoliko su imali u susjedstvu ili u obitelji djecu osnovnoškolskog ili srednjoškolskog uzrasta, njih informirali o održavanju radionica.

Oni „novi“ polaznici kretali su od početka: prvo su ukratko bili upoznati s predmetom, zatim im je predstavljena likovna tehnika i način rukovanja njom. Svakoga tjedna teme i tehnike su se povećavale i nadopunjavale, a uzimao su se u obzir individualan pristup, pa se tako određeni mediji nisu nametali onima koji su ih suptilno odbijali.

¹³⁸ P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *nav. dj.*, 2007., str. 142.

Tijekom drugog tjedna održavanja radionica, polaznici su na prvome katu Muzeja u prostorijama Etnološkog odjela bili upoznati s muzejskim predmetom: škrinjama. Ponovno su po promatranju crtali škrinje običnim olovkama, čije su plohe kasnije ispunjavali bojama. Kao i u slučaju satova, djeci je izražavanje ostavljeno na maštu. Škrinje su poslužile kao predložak na temelju kojega bi djeca trebala nacrtati svoj rad, no imali su prilike eksperimentirati s oblicima, uzorcima ili bojama. Većina škrinja nacrtana je po sjećanju, dok su neki polaznici doista osobno i maštovito pristupili rješavanju zadanog problema.

Trećega tjedna svim su polaznicima predstavljeni izložci - geografske karte i mape. Održano je predavanje kojim se ponovno naglašavala relevantnost takvih predmeta, a sve mape i karte bile su one grada Bjelovara i okolice pa je djeci bilo zanimljivo proučavati ih i pokušati dokučiti razlike u izgledu grada nekada i danas. Također su pokušali pronaći mjesto na karti na kojemu se danas nalazi njihov dom, što je bilo iznimno motivirajuće i poticajno. U prostoriji s kartama se nalazila maketa užeg centra Bjelovara. Djeca su – osim one puno mlađe ili onih koji su tek počeli polaziti radionicu – ponovno mogla birati predmet koji bi im poslužio kao likovni predložak i koji bi olovkom crtali po promatranju. Nastali likovni radovi bili su zanimljivi crteži u vertikalnoj perspektivi, obrnutoj perspektivi i poliperspektivi, koji su evocirali kubistički stil.

N. Grgurić i M. Jakubin navode kako „rastapanje oblika (poliperspektiva) često nalazimo u prikazu kuća. Pojedinu kuću dijete, koje je u fazi intelektualnog realizma (od šeste do 11. godine) sagledava s prednje, zadnje i bočnih strana. J. Piaget tumači rasklopljeni crtež egocentrizmom percepcije, odnosno nesposobnošću zauzimanja objektivnog stava, te sukcesivnim jednačenjem sa svakom stranom objekta“.¹³⁹

Analiza i vrednovanje likovnog rada nije se temeljilo na subjektivnim kriterijima.¹⁴⁰ N. Grgurić i Marijan J. navode kako se „dječja kreativnost i kreativnost odraslih ne mogu procjenjivati istim kriterijima, jer one ne proizlaze iz istih i misaonih i iskustvenih pretpostavki“,¹⁴¹ što je bitno u istraživanju fenomena dječjeg likovnog stvaralaštva, a čega učitelji, nastavnici i voditelji likovnih radionica trebaju biti svjesni kako ne bi vrednovali dječji rad na temelju komparacije s umjetničkim djelom odrasle osobe. Tijekom radionica voditelj je

¹³⁹ Nada Grgurić, Marijan Jakubin, *nav. dj.*, 1996., str. 66.

¹⁴⁰ Usp. isto, str. 140.

¹⁴¹ Isto, str. 97.

ostalim sudionicima upravo to naglašavao te je izbjegavao dječje radove uspoređivati s radovima poznatih umjetnika ili s umjetničkim stilovima.

U slučaju da je neko dijete bilo umorno ili nezainteresirano za određenu temu ili likovnu tehniku, ono je moglo birati novu temu ili medij, a ako je ponekad izgubilo interes za stvaranjem (najčešće mlađi polaznici) oni naravno nisu bili kažnjeni niti prisiljavani na daljnji rad. Takvi su pojedinci razgledavali svoje i tuđe radove te ponovno obilazili muzejske zbirke, uvijek uz nečiju pratnju. Primjerice, na prvome je katu u sklopu tekuće izložbe *Od utvrde do grada*, bila postavljena *Soba bola* u kojoj su bili izloženi predmeti iz Prvog svjetskog rata. Ondje je bila postavljena instalacija: iza vrata bila je smještena lutka u prirodnoj veličini prikazana u trenutku vriska, a sedmogodišnja polaznica je zbog te instalacije prostoriju prozvala *Sobom strave*, nakon čega su se ostali polaznici počeli intenzivno interesirati za nju i u njoj izložene predmete.

Od vizualnih poticajnih predmeta koje su polaznici likovno (re)interpretirali, nabrijam: devetnaestostoljetni satovi; škrinja, plug, vrčevi, tapiserije, stol i stolci, narodnja nošnja, peć iz Etnološke zbirke; mape, karte i maketa grada Bjelovara, bidermajerski stolci i stol (salon) te njihovi reljefni detalji, medalje i znakovlje iz Povijesne zbirke, skulpture Vojina Bakića iz Galerijske zbirke, antičke vaze,... Kasnije su neki pojedinci samostalno pristupali odabiru teme pa su odabirali predmete iz cjelokupnog fundusa na temelju njihove estetske kvalitete ili osobnih preferencija. U više navrata bila je vidljiva dječja fascinacija određenim predmetom.

Na temelju ne-vizualnih poticaja, polaznici su pred kraj radionica imali zadatak na pripremljenom kartonu kružnog formata nacrtati temu mora. Kako bi unijeli dio svoga iskustva s ljetnih praznika čiji su dio proveli i na jadranskoj obali, djeca su ovim likovnim radovima uspostavila i odnos prema mediteranskoj baštini. Ovdje je ponajviše bila vidljiva dječja mašta, a najčešće su crtali plaže, more, palme ili sirene. Polaznici su ove radove zbog njihovih kružnih formata nazivali „loptama“.

Posljednji zadatak bio je zbir iskustava polaznika s radionica. On je također definiran na temelju ne-vizualnog poticaja. Na unaprijed pripremljenim kartonski podlogama u obliku leptira, polaznici su morali obojati obje strane. Ti su radovi bili pomalo apstraktni i veoma maštoviti. Taj zadatak bio je posebno osmišljen za postav na izložbi: „leptiri“ su visili sa stropa prve prostorije Galerije Naste Rojc gdje su bili izloženi radovi. Mogli su biti razgledani s obje strane, a kretanje posjetitelja na otvorenju izložbe uvjetovalo je i njihovo suptilno *lebdenje*.

Krajem radionica je anketni upitnik bio podijeljen polaznicima koji su toga dana bili prisutni na radionicama. Cilj upitnika je bio ispitati njihove stavove i doživljaje s radionica, o čemu govori sljedeće poglavlje.

6.1. Evaluacija radionice

Ispitivanje mišljenja polaznika o radionici provedeno je anonimnim anketnim upitnikom u fizičkom obliku. Polaznici su upitnik ispunjavali predzadnjeg dana radionica.¹⁴²

Tijekom koncipiranja pitanja, pažnja je bila usmjerena na njihovo oblikovanje kako bi ih većina djece razumjela. Mlađim polaznicima su voditelji pomogli u rješavanju upitnika, pazeći da ne utječu na njihove odgovore. U praksi se pokazalo kako su anketni upitnici najčešće primjereniji starijim učenicima, no i tada je potrebno obratiti pozornost na to da ih ne podsjetite na školske testove.¹⁴³

6.1.1. Rezultati evaluacije

Rezultati evaluacije su pozitivni te upućuju na izričito zadovoljstvo polaznika radionicama. Od ukupno 28-ero djece koja su prisustvovala istraživanju u obliku rješavanja anketnog upitnika, čak njih 25 odgovorilo je potvrdno na pitanje bi li ponovno sudjelovali na radionici ukoliko bi se slična u budućnosti ponovila.

Od ukupno 44-ero polaznika radionica, u evaluaciji je sudjelovalo njih 28-ero polaznika osnovnih škola i Gimnazije Bjelovar.

U ispitivanju je sudjelovalo 17 djevojčica i 11 dječaka.

¹⁴² Usp. George E. Hein, *Evaluation of museum programmes and exhibits*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eileen Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 305–311 (306–308).

¹⁴³ Usp. Barbara Banovac, *nav. dj.*, 2010., str. 33, 34.

Ispitivanje je obuhvatilo dobnu skupinu djece od šest do 12 godina. Najviše je u ispitivanju sudjelovalo djece od devet godina, čak njih osmero (petero djece u starosti od sedam godina, petero djece od 12 godina, troje djece od šest godina, troje od osam godina, troje od 10 godina, te jedno jedanaestogodišnje dijete).

Od svih ispitanika, većina ih je bila iz Bjelovara ili njegove bliže okolice, a na radionicama su sudjelovala i djeca iz drugih gradova. Ta su djeca bila na ljetnim praznicima kod obitelji ili rodbine pa su iskoristila ovu priliku, koju je djevojčica iz Zagreba pohvalila usporedivši je sa sličnim radionicama na kojima često u Zagrebu sudjeluje, izjavivši kako je „ova radionica bolja od svih na kojima je bila“.

Sudjelovala su djeca iz svih škola u Bjelovaru, no najviše je polaznika bilo iz IV. osnovne škole Bjelovar, njih 15-ero (ili onih mlađih – njih osmero – koji su u tu školu kretali školske godine 2016./2017.). Iz ostalih škola sudjelovalo je: petero djece iz II. osnovne škole Bjelovar, četvero iz III. osnovne škole Bjelovar te troje učenika I. osnovne škole Bjelovar.

Na pitanje kako su djeca saznala za radionicu i vrijeme njezinog održavanja, najviše njih (15-ero) kao izvor informacije navelo je člana obitelji, poput „roditelja, brata, sestre ili rodbine.“ Petero djece za radionicu saznalo je od prijatelja (najčešće oni koji su se kasnije priključili i koje su informirali prijatelji koji su već sudjelovali na radionicama), četvero „putem oglasa na vratima Muzeja“, a četvero na neki drugi način: od zaposlenika Muzeja (s kojima su u susjedskim ili rodbinskim vezama); ostala djeca navela su kako su za radionice saznali od: „učitelja“, od „kume“ te od „susjede koja je vidjela letak“.

Od 28 ispitanika, njih 28 % sudjelovalo je na radionici od njezina početka, a ostalih 72 % priključilo se kasnije. Njih 75 % odgovorilo je kako otkada dolaze nisu niti jednom „izostali“ s radionice, dok ostalih 25 % nisu dolazili svakodnevno.

Sljedeće anketno pitanje definirano je kako bi ispitalo motivaciju djece za likovne radionice. 85 % ispitanika odgovorilo je kako su sami izrazili želju da prisustvuju na radionicama, dok je 10 % odgovorilo kako ih je „netko nagovorio“, uz dodatak kako im se poslije svidjelo i nije im žao što su imali priliku. Jedan ispitanik preskočio je ovo pitanje.

Na pitanje „Jesu li tvoji likovni radovi prije bili negdje izloženi?“, 75 % ispitanika odgovorilo je potvrdno. Uz dodatak da navedu mjesto izlaganja dotičnoga rada, četvero djece

navelo je Muzej. Od ostalih mjesta djeca su navodila: vrtić (6), školu (8), natjecanje (6) i knjižnicu (1). Neka djeca navela su više mjesta na kojima su njihovi radovi bili izloženi. S obzirom na dječje nerazumijevanje ovoga pitanja, odgovori su uzeti s određenom rezervom.

50 % djece navelo je kako su ranije bili nagrađivani za svoj likovni rad, 46 % kako nisu, dok jedan ispitanik nije odgovorio na to pitanje. Također, ovi odgovori uzeti su s rezervom.

Čak 89 % ispitanika potvrdno je odgovorilo na pitanje „jesi li naučio/naučila što novo na radionici?“, a 10 % navelo je da nisu. Ovaj odgovor bitan je pošto dokazuje kako su polaznici u Muzeju naučili nešto što ranije nisu znali. S obzirom na velik broj djece koja su odgovorila potvrdno, iščitavao se uspjeh radionica i projekta. Ostatak djece koja su ponudila negativan odgovor, najčešće su bila ona darovita koja su od prije bila upoznata s određenim sadržajima ili likovnim tehnikama.

Na pitanje što im se najviše svidjelo na radionici, djeca su različito odgovarala:

- „Kad smo radili lopte za plažu“ (oslikavali kartone okruglih formata ljetnim motivima)
- „Učitelj“
- „Na radionici mi se najviše svidjelo što su me učitelji savjetovali da bolje napravim rad i što smo radili zabavne radove“
- „Crtanje“
- „Učitelj i učiteljice, prvi put kad sam došla, prijatelji koji idu na to“
- „Crtati leptire“
- „Ukrašavanje leptira, crtanje, boje, druženje“
- „Najviše mi se svidjelo što kasnije sami možemo birati što želimo crtati“
- „Sve mi se svidjelo“
- „Najviše mi se svidjelo kada sam bojala svoj rad akrilnom bojom“
- „Ja volim slikati i jako sam kreativna, da nisam išla plakala bi' cijeli mjesec“
- „Kada sam prvi put došao i najbolje mi je tu crtati“
- „Crtanje leptira, druženje, novi prijatelji, grickanje [poslužene hrane]“
- „Crtati leptira, miješanje boja“
- „Kako smo se zabavili“
- „Najviše su mi se svidjeli učiteji iz radionice“

- „U ovoj radionici mi se najviše svidjelo crtanje s prijateljima i učenje novih stvari“
- „Kad smo radili one [topografske] karte“
- „Crtanje, najviše riba u moru“
- „Najviše mi se svidjelo na radionicama bojanje vodenim bojama“
- „Najviše mi se svidjelo dok smo crtali znakove sa zida i one škrinje“
- „Najviše mi se svidjelo prekopirati svoje prethodne radove te ih ispuniti drugačije“.

Neka djeca su polje ostalila praznim, a neka se pitanja (poput „Sve mi se svidjelo“ ili „Crtanje leptira“) ponavljala.

Na pitanje što im se nije svidjelo na radionicama ili što bi poboljšali, djeca su različito odgovarala. Najviše je bilo varijanti odgovora „Ne bih ništa mijenjao/la“ (57 % odnosno 16 odgovora) i ostavljena prazna polja (14 % odnosno 4 odgovora). Od ostalih odgovora izdvajam:

- „Crtao bih ljude i lica ili promet na cesti“
- „Da se fotografije ili slike [s radionice] stave na zidove“
- „Da se više zabavljamo. Da bude malo duže, puno više dana“
- „Podijelio bih na jutarnju i na popodnevnu postavu radi množine djece“
- „Promijenila bih to da se manje crta, a više boja“.

Važnost radionice potvrđena je trima zadnjim pitanjima odnosno odgovorima djece na njih. Motivacija organizatora podudarala se s motivacijom polaznika te je radionica bila uspješan projekt koji nije razočarao očekivanja.

Na pitanje „Što za tebe znači izlaganje tvoga rada na predstojećoj izložbi“ djeca su odgovorila:

- „Veseli me“
- „Za mene to znači da sam sudjelovala i da su mu radovi malo bolji“
- „Znači mi da će drugi vidjeti što sam/smo radili na radionici“
- „Time ću ja pokazati da znam crtati“
- „Bit ću jako ponosan“ ili varijacije „Jako sam sretan/na“ ponavlja se više puta.
- „Za mene to znači da sam uspješno napravila rad“
- „Da je moj rad dobar“
- „Znači da postajem bolja u slikanju“
- „Roditelji će vjerojatno bit' ponosni“

- „Jako sam sretna što drugi mogu vidjeti moje radove“
- „Jako sam sretna što će mi radovi biti izloženi. I znači mi baš puno jer će moji roditelji vidjeti moje radove“
- „Trud“
- „To za mene znači da će ljudi i izvan obitelji vidjeti moj uspjeh“
- „To za mene znači puno jer kada moji radovi budu bili izloženi osjećat ću se važnom osobom“
- „Ja ću biti ponosan, i roditelji, i hvalit ću se po školi“
- „Sretna sam, a na početku sam bila nervozna, da se drugima neću svidjeti, da će me ogovarati i tak'...“
- „Znači mi da sam ga odlično napravila“
- „Nadahnuće i uspjeh“
- „Biti će izložena slika dječje mašte“.

Od 28 polaznika, 93 %, odnosno njih 26-ero odgovorilo je potvrdno na pitanje hoće li ubuduće, u slučaju održavanja radionica dolaziti. Dvoje djece odgovorilo je da „ne znaju“ („Možda preko praznika“), a nije zabilježen niti jedan negativan odgovor.

Na kraju anketnog upitnika postavljen je zahtjev polaznicima neka ocijene radionicu ocjenom od 1 do 5. 96 % odnosno 27-ero ispitanika radionicu je ocijenilo ocjenom 5, a 3,5 % odnosno jedan ispitanik ocjenom 4.

Evaluacija je pozitivna, odgovori polaznika potvrđuju uspješnost radionica.

Kod određenih učenika bio je naglašeno vidljiv osobni napredak. Primjerice, desesetogodišnja učenica je u početku eksperimentirala samo vodenim ili akrilnim bojama te je odbijala koristiti ugljen. Poslije je, vjerojatno zbog prijateljice koja je najčešće koristila ugljen, počela eksperimentirati ugljenom koji je brzo savladala te je njime izvodila i bolje radove. U slučaju sedmogodišnje učenice, vidljiv je osobni napredak u likovnoj tehnici općenito, što je bilo vidljivo komparacijom jednog od prvih radova i onog posljednjeg. Dvanaestogodišnji dječak čiji su talent i vještina neupitni, na svojevrsan je način uspio razviti i definirati specifičan i

prepoznatljiv rukopis, a pri kraju radionica sām je eksperimentirao s temama te slikao nekonvencionalne radove, a teme je odabirao samostalno.

6.1.2. Primjer anketnog upitnika

1. *Zaokruži koji si spol: muški ženski*
2. *Nadopuni: koliko imaš godina? _____*
3. *Zaokruži: živiš li u Bjelovaru?*
 - a) *Da*
 - b) *Ne*

Ako je odgovor Ne, nadopiši u kojemu gradu živiš: _____
4. *Nadopuni: koji ćeš biti razred od idućega tjedna i u koju školu ideš?*

5. *Zaokruži: Kako si saznao / saznala za ovu likovnu radionicu?*
 - a) *Od roditelja, brata, sestre ili rodbine*
 - b) *Putem novina ili radija*
 - c) *Putem oglasa na vratima muzeja*
 - d) *Od prijatelja*
 - e) *Na neki drugi način (i nadopuni na koji):*

6. *Zaokruži: ideš li na radionicu od početka radionice ili si se poslije priključio / priključila?*
 - a) *Idem od početka radionice*
 - b) *Priključio / priključila sam se poslije*
7. *Jesi li bio / bila svaki put, odnosno skoro svaki put na radionici?*

a) *Da*

b) *Ne*

8. *Jesi li sam / sama htio / htjela ići na radionicu ili te netko nagovorio?*

a) *Sam / sama*

b) *Netko me nagovorio*

9. *Jesu li tvoji likovni radovi ikada prije bili negdje izloženi?*

a) *Ne*

b) *Da*

Ako jesu, zaokruži gdje: a) *u školi (ali ne i u razredu)*

b) *u muzeju*

c) *u knjižnici*

d) *na natjecanju*

10. *Jesi li ikada dobio / dobila neku nagradu za svoj likovni rad?*

a) *Da*

b) *Ne*

11. *Jesi li naučio / naučila što novo na ovoj radionici?*

a) *Da*

b) *Ne*

12. *Nadopuni: što ti se najviše svidjelo na radionici?*

13. *Nadopuni: što bi promijenio/promijenila na radionici tako da bude bolje?*

14. Nadopuni: što za tebe znači što će tvoj rad biti izložen na izložbi?

15. Ako će ponovno biti radionice, hoćeš li i idući put dolaziti?

a) Da

b) Ne

16. Koju bi ocjenu dao / dala za ovu radionicu?

1 2 3 4 5

6.2. Izložba dječjih radova s *Likovnih radionica*

Konačan proizvod likovnih radionica je bila izložba dječjih radova. Izložba je bila završetak muzejske aktivnosti i označila je kraj projekta. Ona je polaznicima predstavljala svojevrsnu nagradu, dokaz njihova uspjeha te bi trebala biti motivator za njihovo sljedeće uključivanje u slične projekte. Naglasak je na posebnosti i doživljaju te je od „trajnog značaja trenutak kada učenici roditeljima i javnosti predstavljaju svoje radove“.¹⁴⁴

U odabiru radova za izložbu, nije postojala nikakva selekcija te su izloženi gotovo svi likovni radovi.

¹⁴⁴ Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), *nav. dj.*, 2011., str. 33.

Tijekom radionice izađeno je više stotina likovnih radova koji su bili izloženi na izložbi. Pošto su polaznici na radionicama stvarali likovna djela interpretirajući predmete i s izložbe *Od utvrde do grada* koji su im bili motiv i poticajni predmeti, njihovi su radovi prikazivali predmete iz muzejskog fundusa, pa možemo reći kako je izložba likovnih radova bila svojevrsna „re-kreacija“ izložbe *Od utvrde do grada*.

U projekt su putem izložbe bili uključeni i stariji posjetitelji, a ne samo polaznici i suradnici radionica.

Početni prijedog izložbe temeljio se na izlaganju radova polaznika, na način da se naglase obje dobne skupine mladih autora. Prvotni plan koncepcije izložbenog prostora odnosio se na postavljanje radova mlađe djece (do otprilike četvrtog razreda osnovne škole) koja su ujedno i niža, u donje redove, iznad kojih bi se postavljali radovi starije, fizički veće djece. Na taj način uspostavila bi se simbolička veza izloženih radova s njihovim autorima na način da i promatrač usvoji informaciju o dobi autora. Ta je ideja poslije odbačena te je izložba koncipirana prema tematskom ili estetskom ključu.

Izložba je trajala od 14. do 25. rujna 2016. godine. Pripreme za postavljanje izložbe dječjih likovnih radova započele su u nedjelju, 11. rujna. Za koncepciju likovnog postava odgovorni su bili voditelj radionice, kustosica i ja.

Radovi su izloženi u Galeriji Nasta Rojc koja se sastoji od pet povezanih prostorija koje se prostiru u obliku slova L. Izloženo je dvjestotinjak likovnih radova, a izloženi su gotovo svi, čak i oni nedovršeni, kako bi svako dijete moglo ponosno predstaviti obitelji i javnosti svoje radove. Izostavljeni su bili samo oni koji su ostali tek u početnom procesu ili oni izuzetno niske likovne kvalitete, kojih je bilo jako malo.

Prva prostorija Galerije poslužila je kao određena „svaštara“ gdje su bili izloženi radovi gotovo svih polaznika (ako nečiji rad ondje nije bio izložen, to se dogodilo zato što je to dijete sudjelovalo na radionicama jako kratko pa je primjerice crtalo samo „lopte“ koje su bile izložene u posljednjoj prostoriji Galerije). Ona je djelovala kao određeni uvod u izložbu. U najvećoj prostoriji od svih u Galeriji Nasta Rojc, ovdje su izložena djela koja su okarakterizirala izložbu. Na desnom zidu prostorije izloženi su „najbolji“ radovi koji zadovoljavaju sve likovne kriterije. Gornji dio ove prostorije ispunjavali su radovi „leptira“ koji su visili sa stropa prostorije. Iako

smo u početku sumnjali kako će ih biti previše ili da će biti zgusnuto postavljene, nije ispalo tako. Zbog veličine prostorije, svaki rad imao je dovoljno prostora te je bio vidljiv sa svih strana. Prema očekivanju, kretanje posjetitelja uvjetovalo je i kretanje „leptira“ te je ugođaj bio očekivano kvalitetan.

Sljedeća prostorija Galerije bila je koncipirana prema temi. U njoj su bili izloženi radovi koji su nastali prema izlošcima s prethodne izložbe (*Od utvrde do grada*). Ovdje su najčešće bili izloženi obojani crteži i slike.

Treća prostorija bila je odgovarajuća za radove u tehnici ugljena. Ondje su bili izloženi svi radovi u toj tehnici, s izuzetkom jednog rada u olovci, zbog izvrsne kvalitete. Likovno „slabiji“ radovi bili su postavljeni na vratnice koje su spajale dvije prostorije, čime su djelovali kao određena *spojnica* prostorija.

U sljedećoj prostoriji bili su izloženi radovi nastali olovkom. Takvih radova bilo je mnogo, a bojazan od njihove „neuočljivosti“ (zbog bijelog papira na bijeloj podlozi) nije se, na sreću, ostvarila.

Zadnju prostoriju ispunjavali su obojani crteži kružnih formata s prikazima mora i mediteranske tematike. Oni su bili postavljeni na krajnji zid tako da su bili vidljivi već iz druge prostorije. Zid na kojemu su oni stajali, obojen je u sivkastu boju koja je posebno pridonijela njihovom isticanju. Sa strane su bili izloženi radovi koje smo nazivali *frizovima*. Ova prostorija djelovala je kao određeni finale, a „lopte“ su pojačale takav dojam.

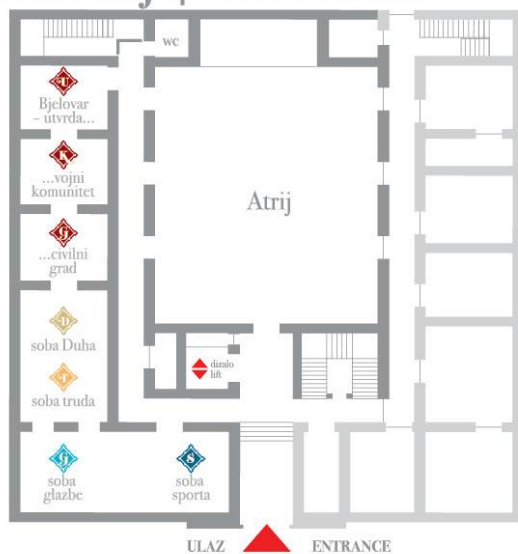
Manifestacija otvorenja izložbe se odvijala u atriju Muzeja. Svi su polaznici, tijekom održavanja govora ravnatelja Muzeja, stajali pred publikom. Polaznici su se posebno odjenuli za otvorenje i bilo je vidljivo kako im je taj događaj bio iznimno važan. S ponosom su kasnije pokazivali svoje radove roditeljima te se fotografirali ispred njih. Otvorenje izložbe bilo je medijski dokumentirano.

Izložbu je tijekom 11 dana njezinog održavanja posjetilo 436 posjetitelja, što je vrlo dobra posjećenost. Često su izložbu posjećivali učitelji koji su vodili svoje razrede u razgledavanje izložaka.

Nakon zatvaranja izložbe, roditelji polaznika bili su obaviješteni kako mogu svakim danom doći i preuzeti radove svoga djeteta. Muzej nije zadržao likovne radove, a polaznici ih sigurno s ponosom čuvaju u svojim domovima gdje ih mogu vidjeti njihovi prijatelji ili obitelj, koji nisu posjetili izložbu.

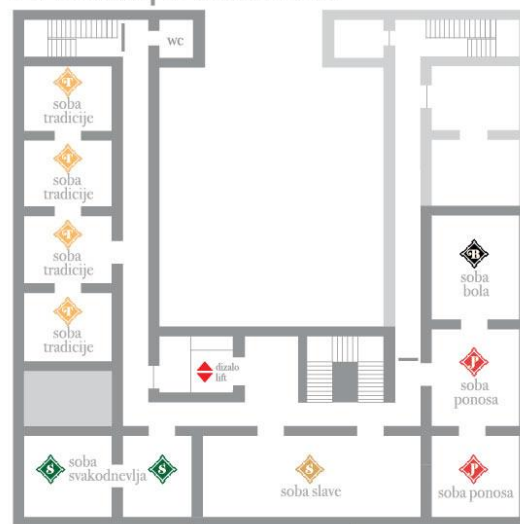
7. Slikovni prilozi

Prizemlje | Ground floor

Postav izložbe *Od utvrde do grada: 260 godina Bjelovara* u Galeriji Naste Rojc.

Prvi kat | First floor

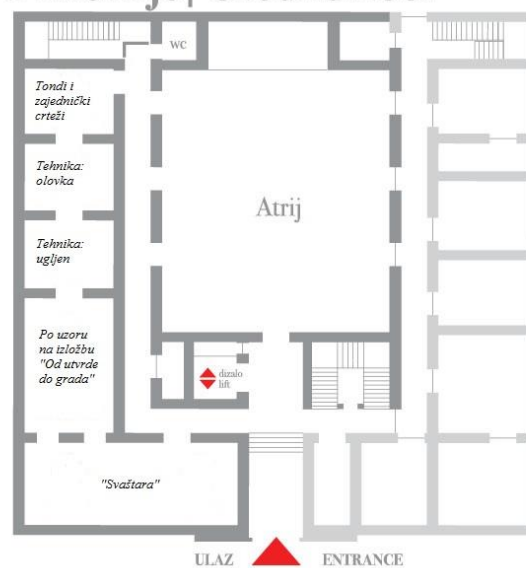
Postav izložbe *Od utvrde do grada: 260 godina Bjelovara* na prvome katu.

Podrum | Basement

Postav arheoloških predmeta u podrumu Muzeja.

Prizemlje | Ground floor

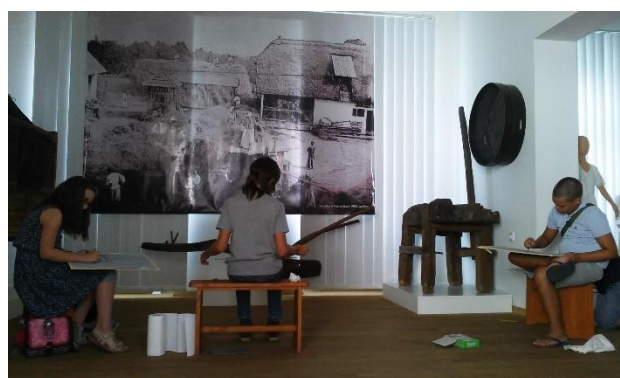
Postav izložbe radova s *Likovnih radionica* u Galeriji Naste Rojc.

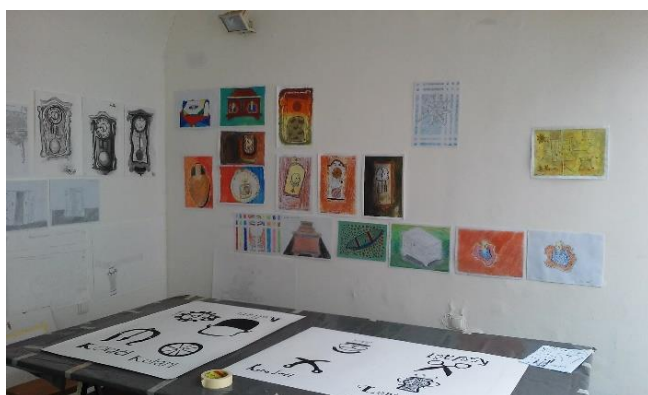
Obilaženje izložbe *Od utvrde do grada: 260 godina Bjelovara.*

Praktično pojašnjavanje radnoga zadatka.

Crtanje muzejskih izložaka po promatranju.

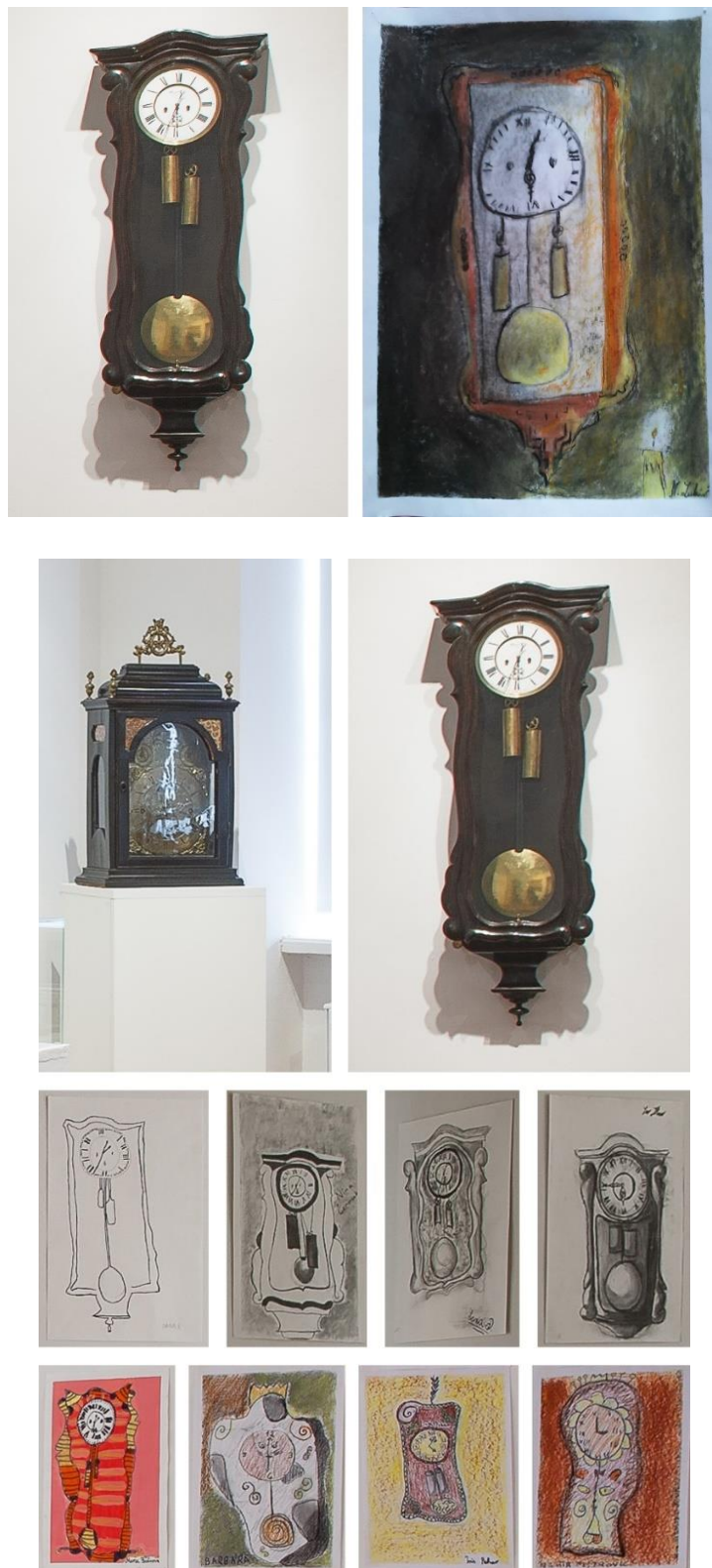

Atrij Muzeja tijekom održavanja radionica.

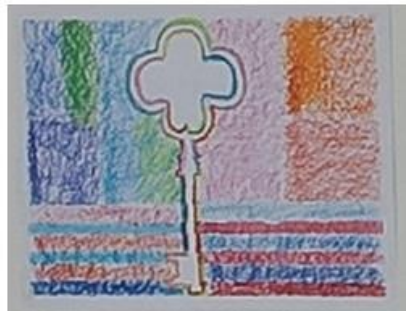
Crtanje „leptira“ po mašti.

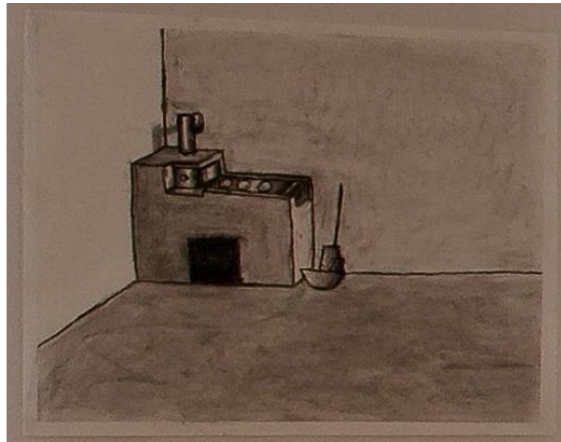
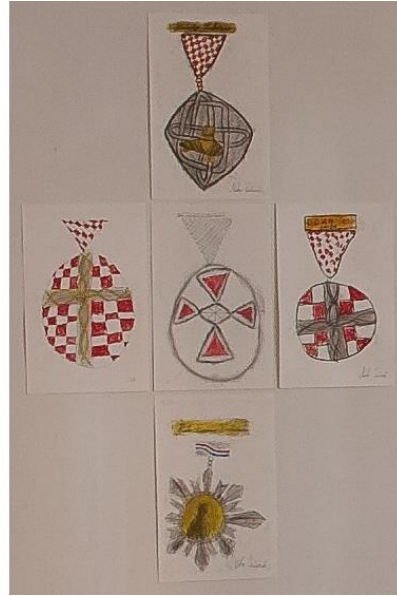
Primjeri vizualnih predložaka i likovni radovi nastali prema njima:

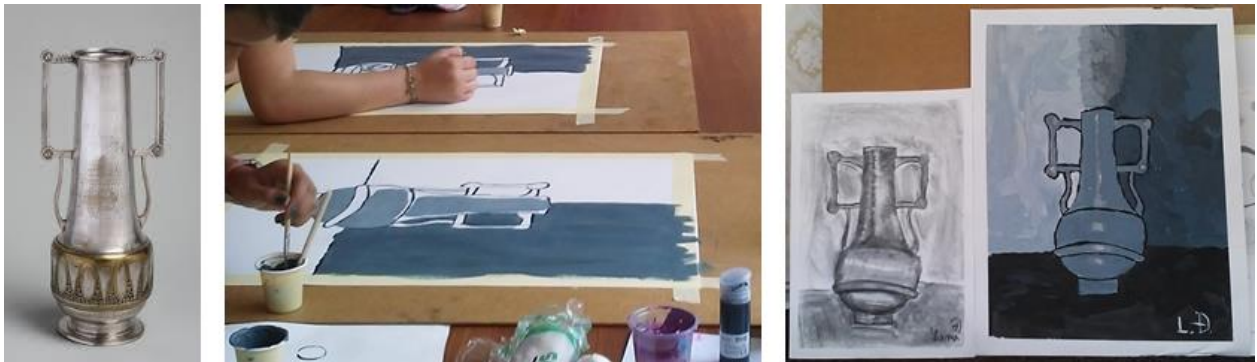
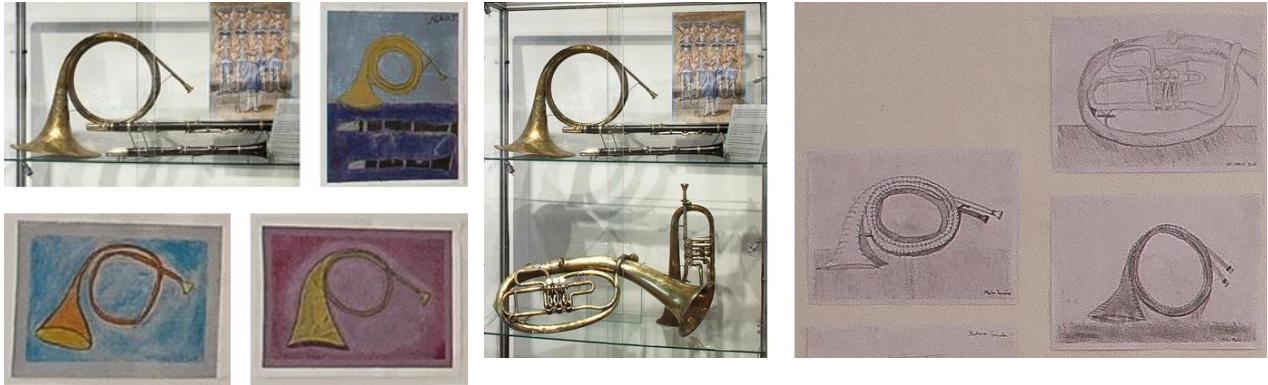

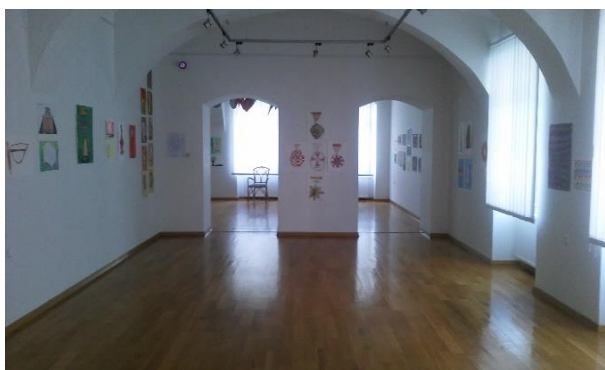
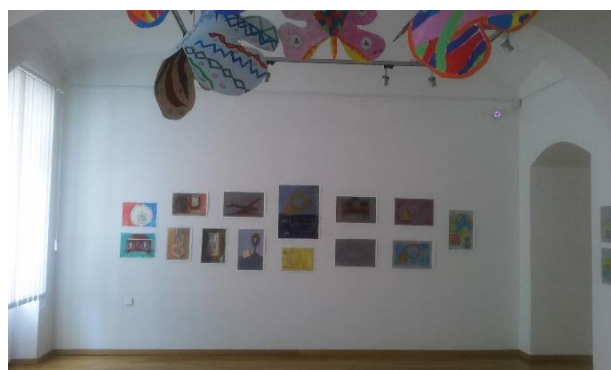

Postavljanje izložbe i izložba likovnih radova:

8. Zaključak

Potreba za kreativnim izražavanjem istaknuta je kod darovite djece. Darovitost je odlika visoko inteligentnih pojedinaca koji imaju potencijal u zreloj dobi potpuno se ostvariti. Istraživanja darovitosti pokazuju kako je takvim pojedincima potreban drugačiji školski program, a školski kurikulum najčešće je prilagođen općem prosjeku.

Likovnost je dio specifičnih sposobnosti u definiciji darovitosti. Likovna nadarenost prepoznatljiva je od rane životne dobi, a utjecaj djetetove okoline na prepoznavanje, usmjeravanje i vrednovanje te nadarenosti je bitno. Likovno nadarena djeca imaju potrebu dodatno se educirati u izvanškolskim radionicama ili nakon završetka osnovne škole, nastaviti razvijati praktičan rad. Tada je uloga baštinskih ustanova bitna jer one u svojim edukativnim programima od kojih se ističu i likovne radionice, nude zainteresiranim pojedincima sudjelovanje u njima relevantnim programima. Djeca s kreativnim pristupom likovnosti, prepoznata su kao ona kojima je potrebno proširiti školsku nastavu likovnog odgoja kako bi u odgovarajućim uvjetima i uz stručno mentorstvo mogla razvijati svoj talent.

Učenje u muzeju razlikuje se od tradicionalnog učenja u školama. Ono se temelji na iskustvu, aktivnosti, interdisciplinarnosti i slobodi u odabiru teme ili tempu učenja. Radionice se ističu kao dio muzejske edukacije, čiji je cilj educirati polaznike na nekonvencionalan način. Baštinske institucije od oblika komunikacije s korisnicima najčešće koriste upravo radionice, kojima djeca najčešće pristupaju putem likovnog izražavanja.

Gradski muzej Bjelovar glavno je muzejsko središte Bjelovarsko-bilogorske županije. Osim tradicionalne komunikacije s korisnicima putem izložbi, Muzej je 2015. godine, kao oblik komunikacije koristio dječje kreativne radionice, koje su se održavale tijekom školskih ljetnih praznika. Radionice su rezultirale privlačenjem novih korisnika te buđenjem pozitivnog stava o muzeju kao instituciji. Tijekom radionica prepoznata je potreba polaznika za ponavljanjem sličnih projekata, a ideja o radionici dječjih likovnih radova javila se kao potreba i zaposlenika Muzeja i potreba korisnika. Muzej je stoga tijekom ljetnih školskih praznika 2016. godine realizirao projekt likovnih radionica. Radionicama je prethodilo definiranje koncepta, oblika komunikacije i fokusnih grupa. Radionice su se temeljile na likovnoj interpretaciji i

reinterpretaciji izložaka s tekuće izložbe *Od utvrde do grada: 260 godina Bjelovara* i ostalog fundusa Muzeja. Radionice su bile koncipirane na način da zadovolje očekivanja svih polaznika. Ukupno je na radionicama sudjelovalo 44 djece u starosti od 6 do 15 godina. Polaznici su se tijekom radionice upoznali s oblikom učenja u muzeju koji se temelji na iskustvu, aktivnom i neposrednom pristupu, upoznali su se s novim likovnim tehnikama i temama ili proširili postojeća znanja, te su stvorili uvjete za razvoj kritičnosti, samoevaluacije i samopouzdanja te sklopili nova prijateljstva. Kod mnoge djece bio je vidljiv osobni napredak u likovnom izrazu. Evaluacija radionica od strane polaznika potvrdila je uspjeh radionica kojima su svi polaznici bili iznimno zadovoljni.

Krajnji vidljiv rezultat radionica bila je izložba dječjih likovnih radova na kojoj je bilo izloženo više od 200 radova u različitim likovnim tehnikama. Galerija Nasta Rojc u kojoj je bila postavljena izložba sastoji se od više povezanih prostorija. Izložba je bila koncipirana tematski i estetski, a ciljana grupa posjetitelja bili su polaznici, odnosno autori. Izložba je bila svojevrsna nagrada polaznicima i motivacija za daljnje likovno napredovanje i sudjelovanje u sličnim muzejskim projektima.

Polaznici radionica razvili su pozitivan stav prema muzejskoj instituciji, obogatili svoj likovni razvoj te kvalitetno iskoristili slobodno vrijeme. Tijekom aktivnog sudjelovanja u Muzeju, naučili su vrednovati kulturnu baštinu i lokalni identitet.

Literatura

1. Josipa Alviž, Jasmina Nestić, *Muzejsko-edukacijski projekti u nastavi likovne umjetnosti*, u: *Zbornik radova, Partnerstvo među institucijama*, 14.–16. 11. 2012., Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, *Muzej moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci*, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2012., str. 175–183.
2. Antonija Balić-Šimrak, Vedran Markulin, Mario Perus, *Komunikacija putem slikovnih simbola i njena pojavnost u dječjim likovnim radovima*, u: *Zbornik radova: Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju*, Zagreb, 2011., str. 157–164.
3. Barbara Banovac, *Muzejsko – pedagoška radionica = likovna radionica?*, u: *V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka*, 29. rujna–30. listopada 2008., m/t „Marko Polo“, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 33–37.
4. D. Belamarić, *Dijete i oblik: Likovni jezik predškolske djece*, Zagreb: Školska knjiga, 1986.
5. Michael Belcher, *Exhibitions in Museums*, Leicester, London: Leicester University Press, 1991.
6. Vesna Bilić, Antonija Balić Šimrak, Valentina Kiseljak, *Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti*, u: *Dijete, vrtić, obitelj* 68, (gl. ur.) Helena Burić, Zagreb: Pučko otvoreno učilište „Korak po korak“, 2012.
7. Marija Brajčić, Anđelko Mrkonjić, *Pedagoški aspekti etno-muzeja Slivno*, u: *Život i škola, časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* 15/16, (gl. ur.) Anđelka Peko, Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2006., str. 46–56.
8. Eva Brunović, *O prinosu muzejsko-edukativnih programa u muzejima*, u: *Zbornik radova, Partnerstvo među institucijama*, 14.–16. 11. 2012., Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, *Muzej moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci*, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2012., str. 19–26.
9. Mijo Cindrić, Dubravka Miljković, Vladimir Strugar, *Didaktika i kurikulum*, Zagreb: IEP-D2, 2010.

10. Mihaly Csikszentmihalyi, Kim Hermanson, *Intrinsic motivation in museums: why does one want to learn?*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 146–160.
11. Mira Čudina-Obradović, *Nadarenost: razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*, Zagreb: Školska knjiga, 1991.
12. Jessica Davis, Howard Gardner, *Open windows, open doors*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 99–104.
13. Milica Đilas, *Likovna radionica „2000 kapljica...akvarel“*, u: *I. skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 14.–16. lipnja 2001.*, Zbornik radova, (gl. ur.) Mila Škarić, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, sekcija za muzejsku pedagogiju, 2001., str. 159–162.
14. Mira Francetić, *Likovne radionice u Hrvatskome muzeju naivne umjetnosti*, u: *I. skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 14.–16. lipnja 2001.*, Zbornik radova, (gl. ur.) Mila Škarić, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, sekcija za muzejsku pedagogiju, 2001., str. 228–231.
15. Stanislav Frangeš, Miljenko Lapaine, Mirko Husak, *Hrvatska na Međunarodnoj izložbi dječjih crteža u Pekingu*.
16. Stanislav Frangeš, Miljenko Lapaine, *Hrvatska na Međunarodnoj izložbi dječjih radova 2005. u A Coruni*.
17. Nada Grgurić, Marijan Jakubin, *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*, Zagreb: Educa, 1996.
18. George E. Hein, *Evaluation of museum programmes and exhibits*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 305–311.
19. George E. Hein, *The constructivist museum*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 73–79.
20. John Hennigar Shuh, *Teaching yourself to teach with objects*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 80–91.

21. Eilean Hooper-Greenhill, *Education, communication and interpretation: towards a critical pedagogy in museums*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 3–27.
22. Eilean Hooper-Greenhill, *Museum learners as active postmodernists: contextualizing constructivism*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 67–72.
23. Jelena Hotko, *Povijest u nastavi*, u: *Društvo za hrvatsku povjesnicu* 2 (16), (gl. ur.) Snježana Koren, Zagreb: Srednja Europa, 2010., str. 231–245.
24. Marilyn Ingle, *Pupils' perceptions of museum education sessions*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 312–319.
25. Željka Jelavić (urednica hrvatskog izdanja), „škola@muzej“ - *Priručnik o suradnji*, Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM-a [Sabine Dengel, Monika Dreykorn, Petra Grüne, Anja Hirsch, Hannelore Kunz-Ott, Vera Neukirchen, Laura Oehms, Ernst Wagner, *schule@museum – Eine Handreichung für die Zusammenarbeit*, Berlin: Deutscher Museumsbund e.V. gemeinsam mit BDK – Facherband für Kunstpädagogik, Bundesverband Museumpädagogik, Bundeszentrale für politische Bildung, Stiftung Mercator], 2011. Prijevod s njemačkog Nikša Radulović.
26. Branislav Jelenić, *Muzejske radionice u misiji stvaranja partnerskih i društvenih odnosa*, u: *Zbornik radova, Partnerstvo među institucijama, 14.–16. 11. 2012., Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Muzej moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci*, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2012., str. 112–121.
27. Nina Jensen, *Children, teenagers and adults in museums: a developmental perspective*, u: *The educational role of the museum*, (ur.) Eilean Hooper-Greenhill, London, New York: Routledge, 2004. [1994.], str. 110–117.
28. Ranka Jindra, *Važnost radioničkog oblika rada*, u: *Međunarodna kolonija mladih Ernestinovo*, U. J. Martinčić, (ur.) D. Hackenberger, 2008. [2003.], str. 81–93.
29. *Kriteriji kvalitete za muzeje: rad na obrazovanju i posredovanju*, Berlin: Deutscher Museumsbund e.V., Bundesverband Museumpädagogik e.V. u suradnji s Österreichischen Verband der Kulturvermittlerinnen im Museum und Ausstellungswesen

- und Mediamus-Schweizerischer der Fachleute für Bildung und Vermittlung im Museum / Hrvatski nacionalni komitet ICOM-a, 2009. Prijevod Mila Škarić.
30. Mirko Lekić, *Pogovor*, u: „*Lik 2014*“: *Županijsko natjecanje – izložba učenika osnovnih škola Bjelovarsko-bilogorske županije*, Bjelovar, 2014.
 31. Vesna Lipovac, *Telefoni iz fundusa HT muzeja u učeničkim likovnim radovima*, u: *VI. skup muzejskih pedagoga Hrvatske, Zbornik, Stanje struke: izazovi i mogućnosti*, 25.–27. 10. 2010., *Gradski muzej Sisak*, (ur.) Željka Jelavić, Sisak: 2010., str. 55–61.
 32. Mirela Marinić, Anton Kovačević, *Darovitost – dar ili teret*, u: *Zbornik radova: Prema kvalitetnoj školi, 5. dani osnovne škole Splitsko-dalmatinske županije, znanstveno-stručni skup s međunarodnom suradnjom, 16. – 18. studenog 2006.*, (ur.) Hicela Ivon, Split: Hrvatski pedagoško-književni zbor, Ogranak Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu; Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Odjel za metodiku nastave hrvatskog jezika, govornoga i pismenog izražavanja, književnosti i medijske kulture, 2006., str. 89–103.
 33. Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993.
 34. Ivo Maroević, *Škole i kulturna baština*, u: *Umjetnost i školska knjižnica*, Zbornik radova, Rijeka: Ministarstvo prosvjete i sporta Republike Hrvatske, Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci, 1998. [Crikvena, 1997.], str. 1–7.
 35. Snežana Mišić, *Iskustvo galerije Matice srpske u razvoju edukativnih programa za djecu*, u: *V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka, 29. rujna–30. listopada 2008.*, m/t „*Marko Polo*“, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 77–84.
 36. Ivana Prijatelj-Pavičić, Dunja Pivac, Dubravka Kušćević, *Kako danas predstaviti mediteransku baštinu u očima djece*, u: *Zbornik radova: Prema kvalitetnoj školi, 5. dani osnovne škole Splitsko-dalmatinske županije, znanstveno-stručni skup s međunarodnom suradnjom, 16. – 18. studenog 2006.*, (ur.) Hicela Ivon, Split: Hrvatski pedagoško-književni zbor, Ogranak Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu; Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Odjel za metodiku nastave hrvatskog jezika, govornoga i pismenog izražavanja, književnosti i medijske kulture, 2006., str. 277–285.
 37. Polona Rigler Grim, *Ujedinimo snage i stvorimo baštinu: Suradnja Muzeja Miklova hiša i osnovne škole dr. France Prešerna, Ribnica, u izbornom predmetu Suvremenost i*

- baština*, u: *V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka, 29. rujna–30. listopada 2008. m/t „Marko Polo“*, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 116–122.
38. Bernarda Sabljak, *Kreativnost u stvaralačkoj likovnoj interpretaciji*, u: *Sabor pedagoga Hrvatske: Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvitku hrvatskog društva*, Zbornik radova Sabora pedagoga Hrvatske, (ur.) Hrvoje Vrgoč, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 2003., str. 544–548.
39. Elizabeta Serdar, *Hrvatski školski muzej – mjesto i odgoja i obrazovanja*, u: *I. skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 14. – 16. lipnja 2001.*, Zbornik radova, (gl. ur.) Mila Škarić, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, sekcija za muzejsku pedagogiju, 2001., str. 124–129.
40. Marina Šimek, Sonja Tušek-Podobnik, *Arheologija na stolu: „Projekt bastion i muzejske radionice“*, u: *V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka, 29. rujna–30. listopada 2008., m/t „Marko Polo“*, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 64–69.
41. Mila Škarić, *Muzejska pedagogija u Hrvatskoj*, u: *I. skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, Pula, 14. – 16. lipnja 2001.*, Zbornik radova, (gl. ur.) Mila Škarić, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, sekcija za muzejsku pedagogiju, 2001., str. 7–13.
42. Mila Škarić, *Edukativni i posrednički servis: Rješenje za bolju komunikaciju obrazovnih institucija: škola i muzeja*, u: *V. skup muzejskih pedagoga hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, zbornik radova, Rijeka – Dubrovnik – Bari – Rijeka, 29. rujna–30. listopada 2008., m/t „Marko Polo“*, (ur.) Mila Škarić, (ur.) Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2010., str. 38–45.
43. Jana Škoda, *Identifikacija darovitih učenika u osnovnoj školi*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.
44. Danica Vrgoč, *Daroviti učenici u odgojno-obrazovnom sustavu*, u: *Sabor pedagoga Hrvatske: Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvitku hrvatskog društva*, Zbornik radova

Sabora pedagoga Hrvatske, (ur.) Hrvoje Vrgoč, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 2003., str. 188–193.

45. Žarka Vujić, *Škola na izložbi ili (i) izložba u školi*, u: *Umjetnost i školska knjižnica*, zbornik radova, Rijeka: Ministarstvo prosvjete i sporta Republike Hrvatske, Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci, 1998. [Crikvena, 1997.], str. 9–13.
46. Žarka Vujić, *Istraživanje korisnika baštine kao prilog jačanju sturke*, u: *VI. skup muzejskih pedagoga Hrvatske, Zbornik, Stanje struke: izazovi i mogućnosti, 25.–27. 10. 2010.*, Gradski muzej Sisak, (ur.) Željka Jelavić, Sisak: 2010., str. 11–17.
47. Ellen Winter, *Darovita djeca: mitovi i stvarnost*, Lekenik: Ostvarenje, 2005. [*Gifted children: Myths and Realities*, USA: Basic books, 1996.].

Internetski izvori

1. Leslie Camhi, *When Picasso and Klee were very young: the art of childhood*, *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2006/06/18/arts/design/18camhi.html> (pristupljeno 10. listopada 2015.).
2. Cjelovita kurikularna reforma, <http://www.kurikulum.hr/> (pristupljeno 11. siječnja 2017.).
3. *Gradski muzej Bjelovar*, Hrvatski muzeji i zbirke online muzEj! <http://hvm.mdc.hr/gradski-muzej-bjelovar,510%3ABJL/hr/info/> (pristupljeno 21. listopada 2016.).
4. *Gradski muzej u Bjelovaru*, Wikipedija. https://hr.wikipedia.org/wiki/Gradski_muzej_u_Bjelovaru (pristupljeno 21. listopada 2016.).
5. Miroslav Huzjak, *Darovitost, talent i kreativnost u odgojnom procesu*, u: *Odgojne znanosti* 8 (1), 2006., str. 289–300. <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/darovitost.htm> (pristupljeno 30. siječnja 2017.).
6. Željka Jelavić, *Zašto posjetiti Etnografski muzej? – Učenje u muzeju / Jesenska škola hrvatskog pedagoško-književnog zbora*, Etnografski muzej Zagreb. <http://hpkz-napredak.hr/wp-content/uploads/sites/387/2016/11/Zasto-posjetiti-Etnografski-muzej.pdf> (pristupljeno 17. siječnja 2017.).
7. Casey Lesser, *How to Teach Your Children to Care about Art*, *Artsy*, 3. kolovoza 2016. <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-how-to-teach-your-children-to-care-about-art> (pristupljeno 15. rujna 2016.).
8. *Osnivanje muzeja*, Gradski muzej Bjelovar. http://www.gradski-muzej-bjelovar.hr/index.php/o_muzeju/osnivanje-muzeja (pristupljeno 15. rujna 2016.).
9. *Otvorena javna rasprava o Nacrtu prijedloga Pravilnika o načinu uočavanja, školovanja, praćenja i poticanja darovitih učenika u osnovnoj i srednjoj školi te uvjetima i postupcima pod kojima učenik može završiti školu u kraćem vremenu od propisanog*, Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, 21. ožujka 2014. <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=13090&sec=3549> (pristupljeno 21. siječnja 2017.).

10. P. Pejić, Tanja Tuhtan-Maras, Jasna Arrigoni, *Suvremeni pristupi poticanju dječje darovitosti s kreativnim radionicama*, u: *Magistra Iadertina*, 2 (1), 2007., str. 133–149. <http://hrcak.srce.hr/21164> (pristupljeno 5. siječnja 2017.).
11. *Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju*, *Narodne novine / Službeni list Republike Hrvatske*, 4. ožujka 2015. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_24_510.html (pristupljeno 21. siječnja 2017.).
12. *Pravilnik o osnovnom umjetničkom školovanju*, Ministarstvo kulture i prosvjete, 26. svibnja 1993., http://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/propisi/Pravilnici_20.pdf (pristupljeno 14. veljače 2017.).
13. *Programi za djecu predškolske dobi*, Knjižnice grada Zagreba. <http://www.kgz.hr/hr/za-djecu-i-mlade/programi-za-djecu-i-mladez/programi-za-djecu-predskolske-dobi/4219#radionice> (pristupljeno 22. srpnja 2016.).
14. *Radionice i tečajevi*, Centar Knap. http://www.knap.hr/centar/radionice_tecaji.asp (pristupljeno 19. kolovoza 2016.).
15. *Renzulli Center for Creativity, Gifted Education, and Talent Development*, UCONN/University of Connecticut, <http://gifted.uconn.edu/> (pristupljeno 24. veljače 2017.).

Summary

Giftedness is a set of above average human characteristics. Recognition, development and guidance of such characteristics in children is important. Creativity is one of the characteristics of giftedness that is recognisable in artistically gifted children whose need for creative expression develops in the early age. Elementary education curriculum does not offer such children adequate education, therefore cultural heritage institution offer extra-curricular programs that encourage and guide such talents. Artistic expressions of talented individuals require development and guidance from an early age. It is crucial that such individuals receive competent levels of education in order to develop their talent to fully implement it in later life. Museum workshops represent one of the most significant forms of such communication. Example of the Bjelovar Municipal Museum offers insight in the role of museums as educational institutions by establishing communication through creative workshops aimed at children. Art workshop offered by the Bjelovar Municipal Museum during the school summer break in 2016 resulted in the exhibition of the children's drawings and paintings, representing their interpretation of the museum's collection and their interaction with the cultural heritage.

Key words: *art as school subject, art workshops, giftedness, museum education, museum exhibitions.*